

Julian Borkowski

Warszawa

 <https://orcid.org/0009-0000-3587-9586>

Co wiemy o Bojowych Szkołach „Bloku Reduta” Szarych Szeregów? Zapomniana historia harcerzy z zachodniej części Warszawy

część II

Słowa kluczowe:

Szare Szeregi, Bojowe Szkoły, Zawisza, Wola, Warszawa, działalność konspiracyjna

Działania porządkujące sytuację Bojowych Szkół (BS) Chorągwi Warszawskiej („Ul Wiśła”) rozpoczęte w pierwszych tygodniach 1944 r. przez hm. Jana Rossmana „Wacka”, zostały sfinalizowane 15 marca 1944 r. Powołano wówczas sześć bloków, odpowiadających sześciu obwodom Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej, którym podporządkowano trzy pionowe wiekowe Szarych Szeregów. Między innymi został wówczas utworzony „Blok Reduta”, odpowiadający Obwodowi III Wola AK. Zgodnie z ustaleniami BS-y otrzymały przydział wojskowy do pocztu dowódcy i do łączności, jako dwa plutony o kryptonimach „Gołędzinów” i „Boernerowo”¹.

Funkcję komendanta „Bloku Reduta” („Środowiska Reduta”) na Woli objął hm. Jerzy Dargiel „Kali”, „Henryk”². Urodził się 14 lipca 1917 r. w Warszawie, był synem Wacława i Aleksandry z domu Kucer, nauczycieli. W 1928 r. ukończył Publiczną Szkołę Powszechną nr 70 na Targówku, a następnie uczył się w Gimnazjum i Liceum im. króla Władysława IV na Pradze. Stamtąd przeniósł się do Prywatnego Gimnazjum im. Mikołaja Reja Zboru Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie, gdzie w 1935 r. zdał maturę. Był słuchaczem Pedagogium Warszawskiego. Utalentowany muzycznie, opanował grę na fortepianie i na skrzypcach, w latach 1937–39 uczęszczał do Państwowego Instytutu Sztuki Teatralnej.

Od 4 stycznia 1929 r. Jerzy Dargiel był harcerzem zastępu „Węży” 17 WDH im. gen. Jakuba Jasińskiego, a od 7 czerwca 1934 r. – pełnił służbę w 8 WDH im. Kazimierza Pułaskiego.

1 M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wiśła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 174–175 i 270; Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), akta Piotra Stachiewicza, sygn. 72, relacja Jana Rossmana, dotycząca udziału w pracach Szarych Szeregów (napisana w marcu 1968 r.), s. 11–12.

2 AAN, ibidem, s. 12; Z. Zürn-Zahorski, *Pseudonim „Jacek”*, Bydgoszcz [1993], s. 188.

Mianowany podharc mistrzem 24 czerwca 1935 r., uczestniczył w Jubileuszowym Zlocie Harcerstwa Polskiego w Spale. Od 30 września 1935 r. był drużynowym 12 WDH im. króla Władysława III Warneńczyka w Warszawie. W latach 1936–1938 należał do Kręgu Instruktorskiego „Złota Strzała” oraz Kręgu Instruktorskiego im. Mieczysława Bema (KIMB-u). W 1937 r. brał udział w Jamboree w Vogelenzang (Holandia).

Podczas obrony Warszawy, 9 września 1939 r., w wyniku niemieckiego nalotu Jerzy Dargiel został ranny w twarz i kontuzjowany. Mimo odniesionej rany nadal pełnił służbę w Straży Obywatelskiej. Mieszkał na Pradze, przy ul. Stalowej 18. W czasie okupacji pracował jako ekspedient w warszawskim składzie tapet i papierów kolorowych T. Bigosińskiego.

Do konspiracji przystąpił jesienią 1939 r., związał się z Szarymi Szeregami. Aresztowany w 1940 r. na skutek donosu – zdaniem szpicla uczył pieśni „wywrotowych”. Przebywał na Pawiaku, przechodził śledztwo w al. Szucha. W celi gmachu gestapo Dargiel ułożył przyszyły – ostatecznie napisany w 1943 r. – „Hymn BS”, zaczynający się od słów: „Na straży polskich granic będziemy wiernie stać...”. Słowa te przypadkowo podsunął mu prowadzący jego sprawę gestapowiec – Schultz. Zwolniony z więzienia 15 sierpnia 1940 r., Dargiel po pewnym czasie wrócił do działalności podziemnej³.

Od stycznia 1941 r. pracował w obowiązkowych szkołach zawodowych w Warszawie. Był wychowawcą w ogniskach RGO na Pradze i na Powiślu. W zakładzie oo. Salezjanów przy ul. ks. Siemca (obecnie ul. Wiśłana) był nauczycielem języka polskiego i śpiewu. Zajmował się wychowaniem młodzieży męskiej metodą harcerską. Pod jego opieką byli harcerze Zawiszy, uczniowie tajnych kompletów⁴. Atmosferę, zajęcia oraz służbę tak wspominał wychowanek Dargiela – Bogusław Piętaś „Jeleni Skok”:

Początki to nauka historii, wydarzenia i rocznice narodowe, wiersze, piosenki harcerskie i żołnierskie, jak i spełnianie dobrych uczynków. Obok rozwijania sprawności fizycznej zdobywaliśmy sprawności harcerskie, m. in. sanitarne, zbiórki, podchody leśne, sygnalizacja (posługiwanie się alfabetem Morsa semaforem, światłem i stukanie w ścianę pokoju), topografia, znajomość miasta z jego ukrytymi przejściami. Zadanie sprawności z odwagi polegało na spuszczeniu się po linie z III piętra zabudowań przy kościele dwukrotnie – raz bez obciążenia, a drugi raz z paczką książek.

Kolejne zajęcia, które wychowawcy – instruktorzy przerabiali z nami to musztra wojskowa, stopnie wojskowe polskie i niemieckie, budowa broni krótkiej VIS i Parabellum (rozkładanie i składanie), umiejętność strzelania (na sucho – bez naboju) i wywiad wojskowy. Moim zadaniem wywiadowczym było obfotografowanie koszar niemieckich w zajętych przez nich budynkach szkolnym na ul. Karowej 18 z określeniem liczebności wojska np. po obserwacji dostaw chleba, bułek, mleka itp. [...] Wykonywaliśmy jeszcze inne różne zadania, np. rysowanie kotwic, żółwi, napisy i nalepki oraz kolportaż „Biuletynu Informacyjnego”⁵.

3 Muzeum Więzienia Pawiak, kartoteka osobowa Jerzego Dargiela; Muzeum Warszawy – Archiwum Naukowe (dalej: MW-AN), sygn. MHW A/V/3058, W. Kozłowski, *Jerzy Dargiel. Wspomnienie (14 VII 1917 – 21 VII 1973)*, Warszawa, b.d., s. 1–3; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...” *Zawiszczy z Szarych Szeregów*, część I *Konspiracja*, Warszawa 1998, s. 249, 251–252 i 259–260.

4 Muzeum Harcerstwa w Warszawie – Archiwum (dalej: MHAR-A), sygn. MHAR/39-45/132, *Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wiśła” oraz Blok „Reduta”*, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wiśła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988, s. 27.

5 B. Piętaś, *Życiorys harcerski (forma skrócona)*, Warszawa 1990, s. 1, zbiory autora.

Jerzy Zbroja „Charłamp” pisał o druhu „Kalim”:

był (...) bardzo zaangażowany w pracę z młodzieżą. W czasie naszego pobytu na kolonii i obozie, pewnej niedzieli przyjechał do nas. Po południu w dużej sali, ze względu na pogodę deszczową, zorganizował kominek. Było to niezapomniane spotkanie. Wszyscy byliśmy zachwyceni jego osobowością. Jego repertuar piosenek harcerskich był ogromny. Zarówno młodzież jak i my – kadra bawiliśmy się znakomicie⁶.

Jerzy Dargiel ukończył w 1942 r. Państwową Szkołę Muzyczną w Warszawie. Był uczestnikiem akcji „M”. Młodzieży niezorganizowanej przedstawiał się jako „handlarz piosenek”. Mówił: „Ja was nauczę kilku piosenek, ale i wy mi sprzedacie jakąś waszą ulubioną” i tym ją zjednywał⁷.

Jesienią 1943 r. uczestniczył w IV turnusie Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty „Agricola”. Po jej ukończeniu, wiosną 1944 r., został awansowany do stopnia plutonowego podchorążego. W tym czasie napisał piosenkę „Dorota”, związaną z klasą „d” tegoż szkolenia, do której uczęszczali między innymi harcerze Hufca Wola BS⁸. Po kursie charakterystycznym, kierowanym przez hm. Jana Rossmana „Kunę”, 27 grudnia 1943 r. phm. Jerzy Dargiel został mianowany harcmistrzem⁹.

Przewidziany na funkcję komendanta powstającego „Bloku Reduta”, Jerzy Dargiel faktycznie objął ją 15 marca 1944 r. Zachowały się dwa jego rozkazy, odnalezione w 1988 r. przez badacza dziejów „Ula Wisła” – Mariana Michałowskiego u drugiej żony „Kalego” – Hanny Dargiel¹⁰.

Rozkazem L. 1/44 z 26 marca 1944 r. hm. Jerzy Dargiel utworzył hufiec BS-WL (Bojowe Szkoły – Wola) oraz trzy roje Zawiszy¹¹. Zastępcą komendanta Bloku mianował phm. Jerzego Aureliusza Fiutowskiego „Marka”, „Kobrę”, kończącego w tym czasie egzaminy

6 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 187.

7 MW-AN, sygn. MHW A/V/3058, W. Kozłowski, Jerzy Dargiel. *Wspomnienie (14 VII 1917 – 21 VII 1973)*, s. 2; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...” *Zawiszacy z Szarych Szeregów*, cz. I Konspiracja, Warszawa 1998, s. 73–76, 80; idem, „Hej, chłopcy...” *Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim*, cz. II Powstanie, Warszawa 2001, s. 293.

8 MHAR-A, sygn. MHAR/39-45/132, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988, s. 27; Z. Żörn-Zahorski, op. cit., s. 122; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...” *Zawiszacy z Szarych Szeregów*, cz. I Konspiracja, Warszawa 1998, s. 252–254.

9 Muzeum Harcerstwa – Archiwum Stowarzyszenia Szarych Szeregów (dalej MHAR-ASSzSz), sygn. MHAR/SS/466/1376,teczka osobowa Jerzego Dargiela „Henryka”, „Kalego”, „Jimmiego”; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...” *Zawiszacy z Szarych Szeregów*, cz. I Konspiracja, Warszawa 1998, s. 264.

10 MHAR-A, sygn. MHAR/39-45/132, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988, s. 10–13 i 31; ibidem, Warszawska Chorągiew Harcerzy „Blok Radiostacja”, „Prochownia”, „Bazylika”, „Cytadela”, s. 157; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 175–177; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...” *Zawiszacy z Szarych Szeregów*, część I Konspiracja, Warszawa 1998, s. 267.

11 Na terenie „Bloku Reduta” nie funkcjonowały nowe Grupy Szturmowe, patrz: Z. Głuszek, *Szare Szeregi. Słownik biograficzny*, t. I, Warszawa 2006, s. 57; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 326, 329.

w szkole Zaorskiego. W lipcu 1944 r. ów instruktor został komendantem „Blok Cytadela” (Żoliborz) – odpowiadającego Obwodowi II Żoliborz AK¹².

W ramach BS-WL powstały początkowo tylko dwie drużyny. „100” działała pod kierunkiem „Zbigniewa”¹³. Pod tym pseudonimem – występował Zdzisław Józef Galperyn¹⁴. Urodził się 7 listopada 1927 r., w Warszawie. Był synem Józefa i Heleny z domu Zimniak. W latach 30. i w okresie okupacji mieszkał z rodzicami i z bratem Zbigniewem „Antkiem” przy ul. Chmielnej 21. Od jesieni 1934 r. uczęszczał do Publicznej Szkoły Powszechnej nr 75 III stopnia im. Antoniego Osuchowskiego przy ul. Żurawiej 9. Jego młodszy brat wspominał po latach, że:

była to jedna z lepszych szkół, już przed wojną była radiofonizowana. W klasach były głośniki i dyrektorka podawała przez nie informacje i różne zarządzenia. Szkoła mieściła się w budynku mieszkalnym. Dwa pierwsze piętra były zamieszkałe przez lokatorów, a dwa dalsze piętra to była szkoła. Była tam sala gimnastyczna, sala do zajęć praktycznych itd.¹⁵

Po jej ukończeniu, od września 1941 r. Galperyn uczęszczał do Państwowej Męskiej Szkoły Handlowej im. J. i M. Roeslerów przy ul. Krochmalnej 92¹⁶.

- 12 Z. Głuszek, *Szare Szeregi. Słownik biograficzny*, t. I, Warszawa 2006, s. 75; *Szare Szeregi „Ul Wisła” „Blok Reduta” – Organizacja „Blok Reduta”* (w okresie od wiosny 1944 r. do 31 lipca 1944 r.), [Warszawa, l. 90. XX w.], kopia w zbiorach autora; MHAR–A, sygn. MHAR/39-45/132, *Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988, s. 11, 29; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 115; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...” *Zawiszczy z Szarych Szeregów*, część I *Konspiracja*, Warszawa 1998, s. 369; idem, „Hej, chłopcy...” *Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim*, cz. II *Powstanie*, Warszawa 2001, s. 293; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 326, 329.
- 13 MHAR–A, sygn. MHAR/39-45/132, *Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988, s. 9, 30 – tu autor błędnie wskazał jako drużynowego Zbigniewa Zürn-Zahorskiego, rozkazem „Kalego” L. 2/44 hm. mianowanego drużynowym BS-WL-200 pod pseudonimem „Wiesław”. Potwierdza to: MHAR–ASSz, sygn. MHAR/SS/1680/632 –teczka osobowa Zbigniewa Zürn-Zahorskiego „Wiesława”, „Zawyra”, „Krogulca Brata”: ankieta osobowa członka harcerskiej konspiracji 1939–1945 na nazwisko Zbigniewa Zürn-Zahorskiego, Kraków, 31 marca 1983, s. 2–8; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...” *Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim*, cz. II *Powstanie*, Warszawa 2001, s. 293 – autorowi nie udało się zidentyfikować drużynowych BS; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 326, 327 i 329 –jako drużynowego autor ponownie podał Zbigniewa Zürn-Zahorskiego.
- 14 Archiwum Urzędu ds. Kombatanów i Osób Represjonowanych, Deklaracja zgłoszenia członka Związku Uczestników Walki Zbrojnej o Niepodległość i Demokrację Zarządu Powiatowego w [Warszawie], nr 30099 na nazwisko Zdzisława Galperyna „Zbigniewa” – tu podał swojego dowódcę – „Ludwika”, czyli Janusza Przedborskiego, prawdopodobnie dotyczyło to szkoleń, gdyż faktycznym przełożonym „Zbigniewa” był Jerzy Dargiel „Kali”; Muzeum Warszawy – Archiwum Naukowe, sygn. MHW A/V/1786 – Kennkarte/Karta Rozpoznawcza nr 211940 Zdzisława Józefa Galperyna, Warszawa 30 października 1942 r.; M. Michałowski, op. cit., s. 326, 329 – tutaj drużynowy pozostał nierozpoznany lub rozpoznany błędnie, jako Zbigniew Zürn-Zahorski.
- 15 Powstańcze relacje świadków. Wojenne wspomnienia Zbigniewa Galperyna – żołnierza z „Chrobrego”. Okupacja, [w:] *Stowarzyszenie Pamięci Powstania Warszawskiego 1944 r.*, <http://www.sppw1944.org/relacje/relacje.html> [dostęp: 8 listopada 2022 r.], podobny opis szkoły [w:] Z. Galperyn, *Byłem żołnierzem Batalionu „Chrobry” Zgrupowania „Sosna” w Powstaniu Warszawskim 1944*, redakcja i posłowie M. Białecki, Warszawa 2020, s. 50.
- 16 Informacje córki Zdzisława Galperyna – Beaty Galperyn-Kołodziejkiej przekazane autorowi 13 października 2022 r.; Z. Galperyn, *Życiorys*, [Warszawa b.d.], ze zbiorów B. Galperyn-Kołodziejkiej, s. 1; w zbiorach B. Galperyn-Kołodziejkiej zachowały się świadectwa szkolne dokumentujące naukę Zdzisława Galperyna w obu szkołach.

W grudniu 1942 r. wstąpił do Szarych Szeregów w „Ulu Wisła”, przyjmując pseudonim „Zbigniew”. Od stycznia 1943 r. brał udział w akcjach małego sabotażu na Woli i w Śródmieściu, w szkoleniu „Sklepy” i kolportażu prasy konspiracyjnej. Jego brat Zbigniew wspominał:

U nas w domu był punkt przesyłkowy: jedni przynosili różne paczki czy gazetki, inni je odbierali. Mieliśmy umówiony sygnał, aby niepotrzebnie nie wchodzić na górę. Była to doniczka z kwiatem – stojąca na parapecie była znakiem, że jest coś do odebrania¹⁷.

„Antek” zapamiętał też następujące działania w małym sabotażu:

Do nas należało również przenoszenie rozkazów i paczek pod wskazane adresy. My, harcerze, rysowaliśmy także na murach hasła i znaki takie jak kotwica (znak Polski Walczącej) i żółw (znak powolnej pracy). Rysowanie tych znaków wymagało od nas szybkości i młodzieńczej odwagi. Musieliśmy wyszukiwać odpowiednie miejsca, jak pomniki, wypalone i opuszczone domy, budynki pod niemiecką administracją. Najlepszą porą na malowanie był wieczór przed godziną policyjną (lecz to ograniczało obszar działania) albo wcześniej rano¹⁸.

Do drużyny BS-WL-100 należeli: Józef Maciej Kuczyński „Andrzej” i Antoni Kowalski, nazwisk pozostałych harcerzy nie udało się ustalić. Drużyna „Zbigniewa” brała udział w szkoleniu pojedynczego strzelca „Sklepy”, uczyła rozpoznawania i obchodzenia się z bronią. Paweł Galperyn zapamiętał z opowiadań ojca, że jako drużynowy przewoził z Kuczyńskim karabin ukryty w desce do prasowania. Broń wykorzystano podczas ćwiczeń wojskowych na terenie Boernerowa. W pobliskich budynkach były ulokowane warsztaty samochodowe niemieckiej Luftwaffe¹⁹. Być może drużyna, ze względu na sąsiedztwo jednostki niemieckiej, przeprowadzała również działania wywiadowcze.

Harcerze BS-WL-100 prawdopodobnie ochraniali też mieszkania, w których odbywały się tajne występy. „Antek” wspominał:

W czasie okupacji w prywatnych mieszkaniach odbywały się zakazane przez Niemców koncerty fortepianowe. Przychodziło na nie wielu ludzi. Wtedy harcerze obstawiali ulice i w razie zauważenia przez nich niemieckiego patrolu koncert przerywano. Gdy niebezpieczeństwo minęło, znów rozbrzmiewała muzyka²⁰.

Drugą drużyną BS-WL była „400”, kierowana przez Andrzeja Zbigniewa Michalskiego „Karola”. Ów urodził się 2 kwietnia 1925 r. w Poznaniu. Był synem Andrzeja i Heleny z Kokocińskich. W latach 30. był harcerzem 17 D.H. w Poznaniu. Do konspiracji wstąpił w Warszawie, prawdopodobnie pod koniec 1942 r. Rozkazem „Kalego” L. 1/44 z 26 marca 1944 r. Andrzej Michalski „Karol” objął drużynę BS-WL-400. Nadto od jesieni 1943 r. do wiosny 1944 r. był elewem w klasie „d-31” IV turnusu Szkoły Podchorążych Rezerwy

17 Z. Galperyn, op. cit., s. 87–88; J. Pietras, Batalion Chrobry I. Kronika, Warszawa 2017, s. 211; Powstańcze relacje świadków. Wojenne wspomnienia Zbigniewa Galperyna – żołnierza z „Chrobrego”. Okupacja, [w:] Stowarzyszenie Pamięci Powstania Warszawskiego 1944 r., <http://www.sppw1944.org/relacje/relacje.html> [dostęp: 8 listopada 2022 r.].

18 Z. Galperyn, op. cit., s. 88.

19 Informacje Beaty Galperyn-Kołodziejskiej oraz Pawła Galperyna – dzieci Zdzisława Galperyna, przekazane autorowi 13 października 2022 r.; I. Dobiech, *Historia terenów WAT*, [Warszawa] czerwiec 2014, cab.waw.pl/historia-terenow-wat/ [dostęp: 13 października 2022 r.].

20 Z. Galperyn, op. cit., s. 89.

Piechoty „Agricola”. Po zdaniu egzaminów uzyskał lokatę 141 i został awansowany do stopnia kaprała podchorążego²¹.

W tej drużynie służył prawdopodobnie Tadeusz Zürn „Karolek” – najmłodszy brat hm. Edwarda Zürna „Jacka”, szefa „Pasieki”. Łączniczka „Jacka”, Irena Kleczyńska „Ira”, w rozmowie spisanej w 1977 r. wspomniała, że Tadeusz Zürn był zatrudniony w fabryce Philipsa przy ul. Karolkowej 32/44²². Być może stamtąd też rekrutowali się harcerze drużyny BS-WL-400 – na terenie zakładu działały różne grupy konspiracyjne. Niestety nie zachowały się żadne spisy drużyny.

Trudno niestety określić przynależność do poszczególnych drużyn „Bloku Reduta” drużów: Kazimierza Michała Andruchowicza „Zagłoby”, Mariana Kwapińskiego „Kujawiaka” i Bogusława Sobola „Stena”. Pierwszy z nich przyszedł na świat w roku 1926, w okresie okupacji mieszkał w bursie RGO przy ul. Leszno 81, z wolskich BS-ów trafił w szeregi Narodowej Organizacji Wojskowej w Mogielnicy. Drugi z przywołanych tu drużów urodził się 9 września 1925 r. we Włocławku, ostatni – 21 maja 1923 r. w Białej Podlaskiej²³. Nie znamy też szczegółów służby Zenona Bednarskiego „Mikro”, urodzonego 27 czerwca 1925 r. w Warszawie, syna Franciszka i Ireny z Plenclerów, ucznia, związanego z BS-WL²⁴.

Rozkazem L. 1/44 komendant „Reduty” zarządził przeprowadzenie spisu środowiska według stanu na 31 marca 1944 r. Ów dokument – nie zachował się. „Kali” kładł też duży nacisk na kontrolę postępów w nauce, za złe wyniki przewidywał nagany oraz karne urlopy. Ponadto przewidział zapomogi dla studentów tajnych uczelni wytypowanych przez przełożonych²⁵.

W rozkazie L. 1 z 25 kwietnia 1944 r. komendanta „Bloku Zamek” hm. Jerzego Jabrzmieskiego „Kobuza Czarnego” odnalazłem prerogatywę, którą mieli wszyscy komendanci bloków – przeprowadzanie prób na funkcje drużynowych w BS oraz w Zawiszy. Cytuję:

Na rozkaz Dha Naczelnika zostaje wprowadzona próba na drużynowego. Warunki:

- 1) – ukończone 17 lat,
- 2) – stosuje prawo w życiu,

21 MHAR–ASSzSz, kwestionariusz do listy strat harcerzy 1939–1945 na nazwisko Andrzeja Zbigniewa Michalskiego „Karola”; MHAR–A, sygn. MHAR/39-45/132, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, Warszawska Chorągiew Harcerzy „Blok Radiostacja”, „Prochownia”, „Bazylika”, „Cytadela”, s. 157; G. Nowik nie zidentyfikował tej postaci, pozostawiając jako NN, zob. tegoż *Straż nad Wisłą*, t. III *Blok „Bazylika” Okręg Szarych Szeregów Warszawa-Praga 1944*, Warszawa 2001, s. 1369; podobnie M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 326, 327 i 329.

22 Spotkanie z „Czarną Iry” [Ireną Kleczyńską-Myckę] – 17 kwietnia 1977 r. W spotkaniu wzięły udział: Irena Kleczyńska-Myckę „Ira”, Krystyna Garwolińska „Kasia”, Maria Chelmiczka „Horpyna”, Maria Zürn „Ryska”, Ludwika Łapińska „Luka”, Halina Urbanowicz-Woyke „Halszka”, Maria Urbas „Bronka”. Rozmowę spisała Maria Urbas, Warszawa 1977, s. 2 i 4, kopia w zbiorach autora.

23 MHAR–A, sygn. KW/11452/MH,teczka Mariana Michałowskiego, zaświadczenia weryfikacyjne i dane Kazimierza Michała Andruchowicza, pismo do Mariana Kwapińskiego i Bogusława Sobola. Muzeum Powstania Warszawskiego – Powstańcze biogramy Mariana Kwapińskiego „Kujawiaka” i Bogusława Sobola „Stena” [dostęp: 19 września 2022 r.]. Tu – błędny adres bursy RGO.

24 MHAR–ASSzSz, kwestionariusz do listy strat harcerzy 1939–1945 na nazwisko Zenona Bednarskiego „Mikro”.

25 MHAR–A, sygn. MHAR/39-45/137, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, Warszawska Chorągiew Harcerzy Blok „Radiostacja”, „Prochownia”, „Bazylika”, „Cytadela”, s. 157.

- 3) – zapoznał się z odpowiednią lekturą,
- 4) – posiada wiadomości z techniki na poziomie Bojowca – prowadząc dnę BS, a na poziomie ćwika – prowadząc drużynę Zawiszy. Do przeprowadzenia próby upoważnieni zostali na terenie „Ula Wisła” – Komendanci Bloków²⁶.

Drużynowy BS-WL-100 Zdzisław Galperyn „Zbigniew” formalnie nie spełniał jednego z warunków, gdyż miał wówczas 16 lat. Niestety, nie zachowały się żadne wspomnienia na temat przebiegu jego próby. Drużynowy BS-WL-200, phm. Zbigniew Zürn „Wiesław”, miał wówczas 22 lata, zaś drużynowy BS-WL-400, Andrzej Michalski „Karol” – niespełna 19 lat.

1 kwietnia 1944 r., na łamach „Brzasku – Pisma Młodych” pojawiły się wytyczne dla drużynowych, dotyczące również BS „Bloku Reduta”²⁷. Redaktorem pisma był hm. Jan Rossman, który wspominał:

Ponieważ objętość tego wydawnictwa przekroczyła objętość normalnego numeru, zużyliśmy cały przydział papieru na kwiecień. Z redagowaniem było też trochę kłopotu. Nieraz musiałem sam „latać” i praktycznie redagowałem²⁸.

Egzemplarze trafiły między innymi do mieszkania Marii Urbas „Bronki”, zastępczyni kierowniczką kolportażu „Pasięki”, na ulicę Szarą 10. Część z nich trafiła do innych punktów, w tym do wspomnianego w poprzedniej części sklepu przy ul. Grzybowskiej 90, skąd miały dotrzeć do wolskich drużyn BS, a część pozostała w skrytce podłogowej²⁹.

W rozkazie L. 2/44 z 8 maja 1944 r. hm. Jerzy Dargiel przypomniał treść ślubowania Szarych Szeregów. Drużynowych zobowiązał do sprawdzenia stanu faktycznego i wyznaczenia – do 1 czerwca 1944 r. – terminu ślubowania dla harcerzy, którzy jeszcze go nie złożyli. Powtórzył też wyjątki z rozkazu nr 495/I gen. Tadeusza Komorowskiego „Znicza” z 20 marca 1944 r. stwierdzającego, że harcerze Szarych Szeregów są żołnierzami podziemia. Harcerze poniżej 16 roku życia mieli być szkoleni przez Szare Szeregi do służby pomocniczej w okresie powstania.

„Kali” upominał drużynowych BS w sprawie rejestracji obu drużyn, przypominał też zasady bezpieczeństwa związane z wyjazdem na ćwiczenia – tzw. „wykapki” – grup liczących powyżej 10 osób. Ich organizatorów zobowiązywał do sprawowania kontroli nad podopiecznymi³⁰.

²⁶ Ibidem, s. 159.

²⁷ AAN, Akta Piotra Stachiewicza, sygn. 72, relacja Jana Rossmanna – dotycząca udziału w pracach Szarych Szeregów, s. 9; Treść szczegółowa wytycznych dla drużynowych w trójpodziale wiekowym, w szczególności dla drużynowych Bojowych Szkół, zob. ibidem, Archiwum Zakładu Historii II Wojny Światowej Instytutu Historii PAN, sygn. S/122, Wytyczne pracy dla drużynowego. B. Praca w Drużynie BS, „Brzask. Pismo Młodych”, 1 kwietnia 1944, nr 4 (31), s. 4–7; M. Wiśniewska, *Harcerz, żołnierz, obywatel... szkice o prasie Szarych Szeregów*, Warszawa 1987, s. 266.

²⁸ AAN, Akta Piotra Stachiewicza, sygn. 72, relacja Jana Rossmanna – dotycząca udziału w pracach Szarych Szeregów, s. 9.

²⁹ W 1980 r. Maria Urbas „Bronka” odnalazła pewną liczbę egzemplarzy „Brzasku” w swojej skrytce podłogowej i ofiarowała je do Głównej Kwatery ZHP. Sama skrytka została wymontowana w 2012 r. i przekazana przez właścicielkę do zbiorów Muzeum Historycznego m.st. Warszawy (obecnie Muzeum Warszawy), sygn. MHW 28555.

³⁰ S. Broniewski „Stefan Orsza”, *Całym życiem. Szare Szeregi w relacji naczelnika*, Warszawa 1982, s. 248–249; MHAR–A, sygn. MHAR/39-45/132, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorogowski”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988, s. 30; ibidem, sygn. MHAR/39-45/137, Warszawska Chorągiew Harcerzy „Blok Radiostacja”, „Prochownia”, „Bazylika”, „Cytadela”, s. 158.

Niestety, nie zachowały się wykazy z rejestracji wspomnianych drużyn. Ślad ich istnienia znalazł się w zachowanym zestawieniu liczbowym na 1 lipca 1944 r., do którego komendant „Ula Wisła”, hm. Stefan Mirowski „Prawdź”, 15 maja 1944 r. podał 29 harcerzy tworzących trzy rodziny (drużyny) BS w „Bloku Reduta”. Była to wówczas najmniejsza jednostka tego pionu w całym ulu (chorągwi)³¹. Zidentyfikowanych dotychczas 17 harcerzy BS z Woli stanowi 58% stanu podanego przez „Prawdź”.

We wspomnianym już rozkazie L. 2/44, komendant „Bloku Reduta” powołał p hm. Zbigniewa Zürna „Wiesława” na funkcję drużynowego BS-WL-200, związanej w składzie jednej sekcji. Jej domniemany skład: Henryk Ryćko „Babinicz” – sekcyjny³², Stefan Mączyński „Podbipięta” – przyboczny³³, Marian Śmiech „Tato Boguś”, pełniący równocześnie rolę łącznika „Kalego”, Henryk Burzyński³⁴, Mirosław Malinowski „Mirek”, Ryszard (Remigiusz) Remiszewski oraz – prawdopodobnie – Antoni Lipka i Eugeniusz Zwierz³⁵.

Drużynowy BS-WL-200 Zbigniew Zürn „Wiesław”, urodził się 17 stycznia 1922 r. w Warszawie. Był bratem Edwarda i Tadeusza Zürnow. Od 1930 r. był harcerzem 14. BDH im. płk. Leopolda Lisa-Kuli przy Szkole Powszechnej nr 1 w Bydgoszczy, a następnie – 6. BDH przy gimnazjum im. Mikołaja Kopernika. Uczestniczył w Jubileuszowym Zlocie Harcerstwa Polskiego w Spale.

-
- 31 MHAR–A, sygn. MHAR/39-45/132, *Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, Warszawa 1988, s. 13; Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego w czasie II wojny światowej. Główna Kwatera Harcerzy „Pasieka”. Ocalałe dokumenty, opr. J. Rossman, Londyn 1982, s. 72; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 271, 330.*
- 32 Henryk Ryćko „Babinicz” wspominał, że od wiosny 1944 r. pełnił funkcję drużynowego w Bojowych Szkołach, jednak ta informacja nie znajduje potwierdzenia w zachowanych rozkazach komendanta „Bloku Reduta”. Prawdopodobnie pełnił on funkcję sekcyjnego. Nazwisko jego przybocznego – Mączyńskiego, z imieniem „Henryk”, podał Marian Śmiech, jednocześnie wskazując w ankiecie swój przydział do BS-WL-200., zob. MHAR–ASSzSz, sygn. MHAR/SS/1006/4310,teczka osobowa Mariana Śmiecha „Tato Boguś”; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 85; wcześniejszy przydział „Babinicza” był związany z „Rojem Giewont” w proporcju „Giermków Zawiszy”, zob. tamże, s. 33–34; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 272, 328 i 329.
- 33 MHAR–ASSzSz, sygn. MHAR/SS/1006/4310,teczka osobowa Mariana Śmiecha „Tato Boguś”. Według Śmiecha, Stefan Mączyński mieszkał w okresie okupacji przy ul. Żelaznej. Przed wstąpieniem do BS należał do zawisackiego „Roju Giewont” w proporcju „Giermków Zawiszy”. Zob.: *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 33–35 i 116 – tu podano samo nazwisko.
- 34 Według Śmiecha Henryk Burzyński mieszkał w okresie okupacji na rogu ul. Krochmalnej i Towarowej; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 116.
- 35 MHAR–ASSzSz, sygn. MHAR/SS/1006/4310,teczka osobowa Mariana Śmiecha „Tato Boguś”: ankieta osobowa członka harcerskiej konspiracji oraz relacja Mariana Śmiecha; www.straty.pl [dostęp: 18 sierpnia 2022 r.], tu: Ryszard Remiszewski, urodzony 16 stycznia 1928 r. w Warszawie, syn Klemensa, w okresie okupacji mieszkał przy ul. Młynarskiej 12; Eugeniusz Zwierz, urodzony 1 stycznia 1923 r. w Warszawie, mieszkał przy ul. Łuckiej 8, w Powstaniu Warszawskim w składzie 15 pp AK 28 Dywizji Piechoty AK, jeniec stalagów: Lamsdorf i Bad Sulza, nr 106 043; MHAR–A, sygn. MHAR/39-45/132, *Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, Warszawa 1988, s. 9–10 i 12; MHAR–ASSzSz, sygn. MHAR/SS/1680/632 –teczka osobowa Zbigniewa Zürna-Zahorskiego „Wiesława”, „Zawyrza”, „Krogulca Brata”: Ankieta osobowa członka harcerskiej konspiracji 1939–1945 na nazwisko Zbigniewa Zürna-Zahorskiego, Kraków 31 marca 1983, s. 2–8; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 116 – tu: błędny przydział jako drużynowego BS-WL-100, s. 239; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 272, 328 i 329.*

We wrześniu 1939 r. był w Pogotowiu Harcerzy, na początku okupacji działał w Tajnym Hufcu Harcerzy we Włocławku. W podziemiu używał również pseudonimów: „Zbigniew” oraz „Zawyr”. Od 1941 r. posługiwał się przybranym nazwiskiem „Zahorski”.

W latach 1940-44 Zbigniew Zürn mieszkał w Warszawie. Zaprzysiężony w grudniu 1940 r. przez hm. Jerzego Dargiela, działał w 2 drużynie Hufca Mokotów Górny (MG-200). W 1943 r. został przeniesiony, jako instruktor, do Hufca Wola i, gdzie, przed podziałem na bloki, działał w BS-WL-200. Kapral – absolwent kursu podoficerskiego „Wiarus” z 1942 r. Po ukończeniu „Szkoły za lasem”, pod pseudonimem „Krogulec Brat”, 15 sierpnia 1943 r. został mianowany podharcymistrzem. Skierowany na szkolenie jako elew I (III) turnusu „Agricoli”, znalazł się w klasie prowadzonej przez rtm. Romualda Radziwiłłowicza „Zarembę” i phm. pchor. Marka Bajewskiego „Proboszcza”. Szkołę ukończył 15 września 1943 r., z lokatą 22/43 i otrzymał stopień kaprała podchorążego³⁶. Angażował się w szkolenie „Wiarus”.

Warszawskie mieszkania „Wiesława” przy Świętokrzyskiej 28 i Miedzianej 13 były prawdopodobnie wykorzystywane podczas szkolenia drużyny BS-WL-200. W pobliżu Miedzianej był plac Kazimierza Wielkiego, gdzie pod numerem 12 od końca 1941 r. mieścił się sklep papierniczy „Swojak”, w którym była skrzynka Szarych Szeregów pod opieką Zürnów. Pod oba adresy trafiał „Wiesław” i jego harcerze³⁷. Nota bene od 1 grudnia 1940 do 30 września 1941 r. Zbigniew Zürn pełnił funkcje sprzedawcy, akwizytora i rozwoziela towarów w obu rodzinnych sklepach³⁸. W sklepie przy placu Kazimierza Wielkiego pracowała również łącznika „Ira”³⁹. W sklepie pracowały również łączniczki: Stefania Błońska „Stefa”, aresztowana w Warszawie 3 listopada 1942 r. i Zofia Baj „Mirka” – referentka łączności Okręgu Północ Hufca Wola⁴⁰.

36 Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu, sygn. M: 1329/2178 Pom.,teczka Zbigniewa Zürn-Zahorskiego ps. „Krogulec Brat”, relacja Zbigniewa Zürn-Zahorskiego z 12 sierpnia 1986 r., spisana w Krakowie, s. 2–10. W życiorysie podane są pseudonimy oraz informacje o służbie w Szarych Szeregach i Armii Krajowej, a także informacja, że ostatnim jego przełożonym był Jerzy Dargiel. Wedle ustaleń Mariana Michałowskiego, pod pseudonimem „Zbigniew” miał być drużynowym BS-WL-100, zob.: MHAR-A, sygn. MHAR/39-45/132, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, opr. M. Michałowski „Jacek Smorgoński”, Warszawa 1988, s. 10; ibidem, sygn. MHAR/39-45/31, Szkoła Podchorążych Piechoty „Agricola” – rozkazy, protokoły egzam., wnioski awansowe, korespondencja 1943-1944 – AgricolaSS, 15 września 1943 r., Dyrekcja Kedywu KG, komendant Agricoli „Pomian”; AAN, Akta Jana Rossmanna, sygn. 1 – I turnus AGRICOLI (maj-wrzesień 1943), poz. 22 „Zawyr”; Z. Zürn-Zahorski, op. cit., s. 194.

37 Z. Zürn-Zahorski, op. cit., s. 93–94.

38 MHAR-ASSzSz, sygn. MHAR/SS/1680/632,teczka osobowa Zbigniewa Zürn-Zahorskiego „Wiesława”, „Zawyra”, „Krogulca Brata”, ankieta osobowa członka harcerskiej konspiracji 1939–1945 na nazwisko Zbigniewa Zürn-Zahorskiego, Kraków 31 marca 1983, s. 7.

39 *Spotkanie z „Czarną Iry” [Ireną Kleczyńską-Myckę] – 17 kwietnia 1977 r.* W spotkaniu wzięły udział: Irena Kleczyńska-Myckę „Ira”, Krystyna Garwolińska „Kasia”, Maria Chełmicka „Horpyna”, Maria Zürn „Ryska”, Ludwika Łapińska „Luka”, Halina Urbanowicz-Woyke „Halszka”, Maria Urbas „Bronka”. Rozmowę spisała Maria Urbas, Warszawa 1977, s. 2, kopia w zbiorach autora.

40 *Spotkanie z „Czarną Iry” [Ireną Kleczyńską-Myckę] – 17 kwietnia 1977 r.* W spotkaniu wzięły udział: Irena Kleczyńska-Myckę „Ira”, Krystyna Garwolińska „Kasia”, Maria Chełmicka „Horpyna”, Maria Zürn „Ryska”, Ludwika Łapińska „Luka”, Halina Urbanowicz-Woyke „Halszka”, Maria Urbas „Bronka”. Rozmowę spisała Maria Urbas, Warszawa 1977, s. 7, kopia w zbiorach autora; MHAR-A, sygn. MHAR/B/504/1071/4,teczka hm. Zbigniewa Zürn-Zahorski „Moje harcerskie lata”, „Moje powstańcze wspomnienia”, s. 1–25; E. Rudak, *Moje wojenne dzieciństwo – rozmowa z wnukami*, „Moje Wojenne Dzieciństwo. Wspomnienia”, Warszawa 2017, t. 20, s. 204; A. Zawadzka, *Harcerstwo żeńskie w Warszawie w latach 1911–1949*, Warszawa 1995, s. 311.

Zbigniew Zürn miał za sobą służbę w wywiadzie ofensywnym oraz gospodarczym WISS. Jednocześnie jako elektryk w fabryce zbrojeniowej „Bruhn-Werke” na Dolnym Mokotowie wykładał na potrzeby podziemia dokumentację techniczną i niektóre wyroby oraz prowadził działania sabotażowe. W ramach akcji „N” podrzucał prasę i ulotki w języku niemieckim volksdeutschom i Niemcom zatrudnionym w tej fabryce. Po latach wspominał:

(...) gdy z montera przeszedłem do biura w charakterze technika, miałem dużo styczności z pokojami, w których pracowali Niemcy. Chociaż nie było ich wielu, jednak byli to ludzie unikający wysłania na front wschodni, który był dla nich nie lada postrachem. Im to, dla większego wzbudzenia strachu, podrzucałem od czasu do czasu różne ulotki i gazetki naszej akcji „enowej”. Wykaz adresów zamieszkania naszych Niemców przekazałem kiedyś bratu, a w ślad za tym, nasi opiekunowie dostawali co jakiś czas przesyłane im z Rzeszy pisma antyhitlerowskie, tak skrzętnie szukane przez gestapo. Zdarzało się, że mój szef inż. Kunzte przychodził do pracy wyjątkowo uprzejmy i rozmowny. Interesował się wtedy nie tylko pracą, ale moimi warunkami bytowymi, ubolewał nad ogólną sytuacją Polaków i starał się być bardzo wyrozumiały na nasze trudności. Wiadomym wtedy było, że poprzedniego dnia musiał dostać jakąś ulotkę, czy pismo dywersyjne. Raz nawet otwarcie przyznał się do tego, wielce rozżalony, gdyż w piśmie ostrzegano go, że za złe obchodzenie się z Polakami może spotkać go kara. Muszę przyznać, że wtedy zrobiło mi się go żal, bo był to volksdeutsch z Łodzi, który chyba nikomu nic złego nie zrobił. Bardzo starał się być zawsze wobec Polaków na miejscu, co znów jak kiedyś powiedział, było powodem nagany jego niemieckich przełożonych. Był jednak w tym wieku, że nie nadawał się nawet na front wschodni⁴¹.

Na Woli „Wiesław” zajął się przede wszystkim szkoleniem drużyny i akcjami WISS. Wspominał:

Przedwojenne ćwiczenia spostrzegawczości i wyrabianie pamięci, jakie w grach „kima” prowadziliśmy na zbiórkach zastępów, bardzo mi się przydały, gdy w ramach warszawskiego hufca „Wola” Szarych Szeregów wypadło nam obserwować wylot ulicy Wolskiej w kierunku zachodnim, którędy przejeżdżały tabory i jednostki wojskowe, jedne na front wschodni, drugie stamtąd wracały. Meldunki ze spostrzeżeń przekazywane były później do odpowiednich komórek sztabu Armii Krajowej⁴².

Na Woli znajdowały się fabryki i zakłady przemysłowe działające na rzecz okupanta, toteż wszelka wiedza na temat ich produkcji i stanu zatrudnienia była niezwykle cenna. Wiadomości na ten temat zdobywali również harcerze BS Hufca Wola oraz „Bloku Reduta”. Te – trafiały przez Wydział Produkcji Konspiracyjnej „Cieśla” do Oddziału II Okręgu Warszawskiego AK oraz Oddziału II Komendy Głównej AK⁴³.

Z chwilą wybuchu powstania „Wiesław” stracił kontakt z komendą „Bloku Reduta” i ze swoimi harcerzami, ponieważ przebywał w Śródmieściu⁴⁴. Drużyny: BS-WL-100, BS-WL-200 i BS-WL-400 utworzyły wówczas pluton „Gołędzinów”, przeznaczony do pocztu dowódcy III Obwodu AK Wola⁴⁵.

41 MHAR-A, sygn. MHAR/B/717/1071/24,teczka hm. Zbigniewa Zürn-Zahorskiego, s. 2.

42 Ibidem, sygn. MHAR/B/504/1071/4, hm. Zbigniew Zürn-Zahorski, „Moje harcerskie lata”, „Moje powstańcze wspomnienia”, s. 34.

43 P. Matusak, *Przemysł w Powstaniu Warszawskim. Warszawskie Termopile 1944*, Warszawa 2012, s. 23, 32–53, 83, 84, 93, 94, 99, 100, 102, 103 i 152.

44 Z. Głuszek, *Szare Szeregi. Słownik biograficzny*, t. II, Warszawa 2009, s. 332–333.

45 M. Michałowski, op. cit., s. 272.

Łączność między komendantem i drużynami BS utrzymywał Marian Śmiech „Tato Boguś”, harcerz BS-WL-200. Urodził się 6 grudnia 1924 r. w Warszawie. Był synem Stanisława i Natalii z Matuszewskich. Opiekę nad osieroconym w 1926 r. Marianem sprawował starszy brat, Henryk. W latach 30. Marian był harcerzem w 17. WDH im. gen. Jakuba Jasińskiego. Uczęszczał do Szkoły Powszechnej nr 145 im. gen. Jakuba Jasińskiego, a po jej ukończeniu, od 1941 r. – do Szkoły Zawodowej nr 11 na Grochowie. Jednocześnie, w latach 1940–1944, pracował jako ryksiarz, a następnie – jako subiekt w firmie Sosnowski. W szkole zawodowej zetknął się z nauczycielem, Jerzym Dargielem, typującym uczniów do Szarych Szeregów. W październiku 1942 r. Marian Śmiech złożył na jego ręce przyrzeczenie i w 1943 r. został skierowany do BS na Woli. Tak zapamiętał wówczas „Kalego”:

Otaczał nas szczególną opieką ludzi biednych, potrzebujących pomocy. I on na wszystko znalazł radę i pomoc – chociaż u niego się też nie przelewało, w tym okresie, zwłaszcza zimą, kiedy nie było opału, a u niego żona urodziła dziecko i było zimno w mieszkaniu. On zawsze wprawdzie myślał o innych, tak było zawsze, kiedy miał problem z transportem, to zwracał się do mnie z prośbą: no Maniusz pojedziesz do Śliwic do znajomego kolejarza i zawieziesz na Elektoralską dwa podkłady. Albo: wiesz, tu na Wybrzeżu Kościuszkowskim nauczycielka ma strasznie zimno, a jest dwoje dzieci! Wiesz twój brat odsiewa „koksik”, może by policzył tajniej i zawiózł, a ja ci zapłacę? Ja mu mówię: „Jerzy” u ciebie też zimno na Stalowej i też masz małe dziecko! On: A to później, jak będzie trochę luzu!⁴⁶

„Tato Boguś” mieszkał z bratem, początkowo przy ul. Kwiatowej 27, a od 1942 r. przy ul. Grzybowskiej 31. Pod tym adresem zorganizował punkt przerzutu „Biuletynu Informacyjnego” i „Rzeczpospolitej Polskiej” oraz punkt kontaktowy „Kalego”. W maju 1944 r., wraz ze swoją drużyną, brał udział w ubezpieczeniu konspiracyjnego przedstawienia „Cud mniemany. Krakowiacy i Górale”, wystawionego w Galerii Luxemburga przy ul. Senatorskiej 26.

Drużyna BS-WL-200 przechodziła przeszkolenie wojskowe pod kierunkiem „Jacka”. 16 lipca 1944 r. „Tato Boguś” został zaprzysiężony jako żołnierz Armii Krajowej.

Henryk Ryćko „Babinicz”, zastępowy w BS-WL-200, urodził się 3 sierpnia 1926 r. w Warszawie. Był synem Jana i Julianny, mieszkał z rodziną w Warszawie, przy ul. Chłodnej 15, a następnie – przy ul. Żelaznej 85. W drużynie byli też: jego starszy brat, Jerzy Śmiech „Jurek”, urodzony 22 czerwca 1925 r. w Warszawie, Stefan Mączyński „Podbipięta”, „Mogoł”, rocznik 1927, pełniący od wiosny 1944 r. funkcję przybocznego i Henryk Ryćko, który przed wojną uczęszczał do Szkoły Powszechnej przy ul. Chłodnej 11/13, a w okresie okupacji – do Szkoły Powszechnej nr 100 przy ul. Młynarskiej 2 oraz II Miejskiej Szkoły Mechanicznej przy ul. Sandomierskiej 12.

Początkowo „Babinicz” należał do zastępu harcerzy przy 100. WŻDH, a od jesieni 1942 r. – do drużyny Tadeusza Podkańskiego „Longina” w „Roju Giewont” Proporca „Giermków Zawiszy”⁴⁷.

46 MHAR–ASSzSz, sygn. MHAR/SS/1006/4310,teczka osobowa Mariana Śmiecha „Tato Boguś”.

47 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęsny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 327–329.*

„Babinicz” i „Podbipięta” pracowali w niemieckiej firmie Döring-Werke przy ul. Okopowej 19, produkującej części do okrętów podwodnych⁴⁸. Ryćko tak zapamiętał swoją służbę w wolskich BS-ach:

Wiem, że przechodziłem przeszkolenie podoficerskie w ramach BS o kryptonimie „Wiarus”. Na jakieś szkolenie z zakresu uzbrojenia mieliśmy jakiś pistolet – chyba belgijski „FN”. Na tej zbiórce rozbieraliśmy go na części, poznawaliśmy jego budowę i na podstawie tej broni ogólne zasady działania broni palnej. Po zbiórce ja z jeszcze jednym druhem miałem odnieść broń do jakiegoś punktu kontaktowego. Wiem, że z wielką dumą i pewną dozą emocji ulicami Warszawy, Żelazną gdzieś w okolicy 6 sierpnia, nieśliśmy ten maleńki, naładowany, odbezpieczony pistolet. Mijaliśmy posterunki przed jednostkami wojskowymi, patrolami żandarmerii i żołnierzy. Świadomość, że mam tę broń gotową do strzału sprawiała, że w razie czego nie jestem bezbronny i nie dam się ująć bezkarnie – będę strzelał! Sprawilo mi to dużo zadowolenia, przysporzyło wiele emocji i pamiętam o tym do dziś. Nie brałem udziału w żadnej większej akcji. Cała moja działalność ograniczała się do przenoszenia tajnej prasy, pisanie kredą po murach antyniemieckich haseł, rozbijaniu szyb w lokalach niemieckich. Mieliśmy zamiar usunąć niemiecki napis na gmachu „Zachęty”, że to jest „Haus der Deutschen Kultur”. Oglądaliśmy ten gmach ze wszystkich stron, stały nawet w tym czasie przy tym gmachu wysokie rusztowania, ale w najbliższym otoczeniu tyle było posterunków i żandarmerii, że wydawało nam się wprost niepodobieństwem skuć te napisy bez zwrócenia uwagi. Nic z tego nie wyszło. Zrezygnowaliśmy. Na kilka dni przed wybuchem powstania rozlepialiśmy afisze, obwieszczenia, że w chwili wybuchu powstania władzę w mieście przejmują instytucje Państwa Polskiego i każdy obywatel zobowiązany jest podporządkować się nowo powołanym władzom⁴⁹.

Prawdopodobnie w czerwcu 1944 r. drużyna Zenona Andrzeja Matusiaka „Zenka”, nosząca w Zawiszy kryptonim „1700”, została przesunięta z „Roju Giermków Wolności” do BS⁵⁰. Niestety nie znamy jej nowego kryptonimu.

„Zenek” urodził się 5 marca 1927 r. w Warszawie⁵¹. Był synem Jana Matusiaka i Stanisławy z Torzewskich. Ojciec pracował w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, a matka – jako projektantka i krojczyni w warszawskim Domu Mody Bogusława Hersego przy ul. Marszałkowskiej. Przed wojną mieszkał, wraz z rodzicami i siostrą, przy ul. Chłodnej 37. Uczęszczał do Szkoły Powszechnej przy ul. Chłodnej, a w okresie okupacji – do Szkoły Powszechnej im. Bolesława Prusa przy ul. Karolkowej 64 i na tajne komplety Gimnazjum

48 Ibidem, s. 44, 83, 85, 114, 239, 275 i 329; MHAR–ASSzS, sygn. MHAR/SS/1284/184,teczka osobowa Henryka Stefana Ryćko „Babinicz”; ibidem, kwestionariusze do listy strat harcerzy w latach 1939–1945 na nazwiska: Stefana Mączyńskiego „Podbipięty” oraz Jerzego Henryka Ryćki „Jurka”; MHAR–A, sygn. MHAR/39-45/132, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988, s. 37.

49 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 86, 329.*

50 MHAR–A, sygn. MHAR/39-45/132, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988, s. 38; Zenon Matusiak „Zenek” figuruje w rozkazie L. 1/44 „Kalego” jako drużynowy Zawiszy, zob.: ibidem, sygn. MHAR/39-45/137, Warszawska Chorągiew Harcerzy Blok „Radiostacja”, „Prochownia”, „Bazylika”, „Cytadela”, s. 157; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 115; Z. Głuszek, *Hej, chłopcy...”. Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim, cz. II Powstanie*, Warszawa 2001, s. 293.*

51 Odpis skrócony aktu urodzenia Zenona Andrzeja Matusiaka, Warszawa 9 listopada 2004 r., w zbiorach E. Rudak.

im. Mikołaja Reja w Warszawie. Przed wybuchem wojny należał do jednej z drużyn Hufca Wola Chorągwi Warszawskiej ZHP⁵².

„Zenek” miał młodszą siostrę, Eulalię – „Lilkę”, w latach 1943-44 – harcerkę działającej na Woli 100 WZDH, kierowanej przez Janinę Górnicką „Barbarę”. „Lilka” była kolporterką prasy konspiracyjnej na terenie tej dzielnicy, była przeszkolona w zakresie łączności przez Zofię Baj „Mirkę”, referentkę tej służby⁵³.

W pierwszych dniach września 1939 r. Zenon Matusiak, wraz z siostrą i ojcem, został ewakuowany na wschód. W Ostrołęce przeżył bombardowanie miasta, od 7 września przebywał z bliskimi w Białowieży⁵⁴. Wkroczenie Sowietów na teren Polski spowodowało, że rodzina Matusiaków znalazła się pod ich okupacją. Siostra Zenona – Eulalia Matusiak wspominała:

W Brześciu były trudne warunki, nocą trzeba było stać w kolejce po chleb. Bardzo trudno było go zdobyć. Pamiętam, że kiedyś też do tej kolejki poszłam, trzeba było stać na zmianę. Prawie dobę stało się po ten chleb i mnie wypadło nad samym ranem, poszłam, brata zmieniałam. Otworzyli wcześniej i ja dostałam czterokilogramowy bochenek chleba, on był jeszcze gorący, niosłam go z trudem, nie mogłam go udźwignąć. Byłam szczęśliwa, że wreszcie chleba trochę przyniosłam. No i jakoś tam żyliśmy, wyprzedając się ze wszystkiego, co się miało, co się wiozło ze sobą, żeby zdobyć te pieniądze na jakieś przeniesienie się⁵⁵.

Rodzinie udało się przedostać przez Bug i dotrzeć do okupowanej przez Niemców Warszawy. Tu zamieszkał, z siostrą i poszukiwanym przez gestapo ojcem, przy ul. Kaczej 20⁵⁶.

Matka „Zenka” i „Lilki”, Stanisława Matusiak, zaangażowała się w działalność konspiracyjną, prawdopodobnie w Organizacji Wojskowej „Wilki”, i mieszkała osobno, przy ul. Złotej 49. 29 marca 1940 r. gestapo podjęło próbę aresztowania komendanta OW „Wilki” por. Józefa Rylskiego-Brücknera „Wilka” oraz jego adiutanta por. Romana Kluzowskiego „Halnego”. Próba zakończyła się ucieczką obu konspiratorów⁵⁷. Wśród zatrzymanych przez Niemców mieszkańców domów przy ul. Sosnowej 3 i Złotej 49 znalazła się Stanisława Matusiak, uczestniczka konspiracyjnego spotkania. Przeszła bardzo ciężkie badania w al. Szucha, przebywała na Pawiaku. Rodzinie nie udało się ustalić dalszych jej losów. Prawdopodobnie została wywieziona do Palmir razem z innymi osadzonymi mieszkańcami obu posesji i rozstrzelana 23 kwietnia 1940 r. w zbiorowej egzekucji na

52 E. Rudak z d. Matusiak, *Okoliczności zaginięcia Zenona Matusiaka w relacji jego siostry*, [Warszawa] 20 lutego 1995 r., s. 1, zbiory E. Rudak; oświadczenie Eulalii Rudak z d. Matusiak dla Jerzego Majkowskiego, Warszawa, 7 sierpnia 2014 r., zbiory E. Rudak.

53 E. Rudak, *Moje wojenne dzieciństwo – rozmowa z wnukami*, „Moje Wojenne Dzieciństwo. Wspomnienia”, Warszawa 2017, t. 20, s. 204–205; oświadczenie świadka Zofii Baj „Mirki”, Warszawa, 5 kwietnia 1975 r., kopia, zbiory E. Rudak; oświadczenie świadka Marii Baj, Jasieniec 17 stycznia 1978 r., zbiory E. Rudak; Informacje ustne E. Rudak; oświadczenie świadka Janiny Cybulskiej „Nulki”, Warszawa 8 kwietnia 1975 r., kopia, zbiory E. Rudak; A. Zawadzka, *Harcerstwo żeńskie w Warszawie w latach 1911–1949*, Warszawa 1995, s. 311, 328.

54 E. Rudak, *Moje wojenne dzieciństwo – rozmowa z wnukami*, „Moje Wojenne Dzieciństwo. Wspomnienia”, Warszawa 2017, t. 20, s. 200–201.

55 Ibidem, s. 202.

56 E. Rudak z d. Matusiak, *Okoliczności zaginięcia Zenona Matusiaka w relacji jego siostry*, [Warszawa] 20 lutego 1995 r., s. 1, zbiory E. Rudak.

57 T. Strzembosz, *Akcie zbrojne podziemnej Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1978, s. 117–118.

terenie Puszczy Kampinoskiej⁵⁸. Te zdarzenia zapewne wpłynęły na decyzję Zenona Matusiaka o wstąpieniu do Szarych Szeregów⁵⁹.

„Zenek” działał w Hufcu Wola „Uła Wisła” Szarych Szeregów. Jesienią 1942 r., po reorganizacji struktur konspiracyjnego harcerstwa męskiego, trafił w szeregi Zawiszy. Został drużynowym 4 drużyny roju „Giermków Wolności”, działającym w proporcu „Giermków Zawiszy” na terenie Woli⁶⁰. Zbiórki drużyny miały miejsce, między innymi, w mieszkaniu Matusiaków przy ul. Kaczej 20. Zawiszacy szkolili się i brali udział w kolportażu prasy konspiracyjnej⁶¹. Siostra „Zenka” – „Lilka” tak wspominała ówczesne warunki:

Ojciec przed wojną był pracownikiem Ministerstwa Spraw Zagranicznych. W czasie wojny, mimo wezwania Niemców do pracy w ministerstwie, nie zgłosił się. Nie miał więc stałego źródła dochodów i musiał się ukrywać. W tej sytuacji oboje z bratem staraliśmy się brać różne prace do domu, jak zwijanie nici, wykańczanie sznurowadeł i zapinek do włosów, robienie z nici guzików do pościeli, żeby zarabiać choć trochę na wyżywienie i utrzymanie⁶².

Służbę harcerską Zenona Matusiaka zakłóciło wydarzenie z lata 1943 r., o którym tak wspominała jego siostra:

Pewnego dnia, jak byłam sama w domu, przyszła jakaś dziewczyna i przyniosła mi kartkę dla brata i na tej kartce było: „Panie Zenku, lokal pana zagrożony”. Wtedy trochę się zdenerwowałam, bo wiedziałam, co to znaczy. Wcześniej nocowali u nas bracia cioteczni, którzy się ukrywali. Jak teraz lokal był zagrożony, to nie tylko ojciec nie mógł już wracać, ale i brat musiał się ukrywać. Trzeba było najpierw wynieść wszystko, co mogło wskazywać na konspiracyjną działalność brata. Wszystkie jego harcerskie rzeczy, łącznie ze sznurem, gwizdkiem, akcesoriami różnymi, wszystko to popakowałam w takie nieduże paczki i wyniosłam na podwórko pod śmietnik. Wtedy śmietnik, to była wielka drewniana skrzynia na wysokich nogach i ja pod ten śmietnik schowałam wszystko i czekałam na brata, żeby mu tę kartkę dać. Brat przyszedł, spotkałam go na ulicy, dałam mu tę kartkę i on zawrócił, wtedy już w domu nie mógł nocować⁶³.

„Zenek” postarał się o dokumenty na nazwisko „Henryk Wiśniewski”. Posługiwał się nimi do wybuchu Powstania Warszawskiego. O tym fakcie wspominał Mieczysław Gruszczyński „Mietek”, „Belina” – drużynowy 1 drużyny „Giermków Wolności” wolskiej Zawiszy:

58 E. Rudak, *Moje wojenne dzieciństwo – rozmowa z wnukami*, „Moje Wojenne Dzieciństwo. Wspomnienia”, Warszawa 2017, t. 20, s. 204; W. Bartoszewski, *Warszawski Pierścień Śmierci 1939–1944*, wyd. III, Warszawa 2008, s. 79.

59 Oświadczenie Lucyny Maciejewskiej, Warszawa 20 grudnia 1983 r. – tutaj data rozpoczęcia pracy Zenona Matusiaka w konspiracji została określona na 14 września 1940 r., natomiast w oświadczeniu świadka Lucyny Maciejewskiej „Anny” z 25 kwietnia 1989 – na dzień 1 listopada 1940 r.; oba oświadczenia pochodzą ze zbiorów E. Rudak.

60 E. Rudak, *Moje wojenne dzieciństwo – rozmowa z wnukami*, „Moje Wojenne Dzieciństwo. Wspomnienia”, Warszawa 2017, t. 20, s. 209; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T. W. Szczesny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 58, 63, 108, 109, 114, 115, 117, 119, 127, 130, 176, 184, 186; drużyna zaczęła funkcjonować jesienią 1942 r. Zygmunt Głuszek podał mylnie, że „Zenek” był drugim drużynowym 25. Warszawskiej Drużyny Zawiszy w „Roju Giermków Wolności” Porporcu „Giermków Zawiszy” Bloku „Reduta”, zob. Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...” *Zawiszacy z Szarych Szeregów*, część I *Konspiracja*, Warszawa 1998, s. 174, 224, 298 i 323.

61 Przetrwaly egzemplarze prasy harcerskiej, należące do jednego z podkomendnych „Zenka”; zob.: B. Bednarczyk, *Ślady tamtych lat tamtych dni. Wystawa, której nie było*, Warszawa sierpień 2004, s. 44–45.

62 E. Rudak z d. Matusiak, *Okoliczności zaginięcia Zenona Matusiaka w relacji jego siostry*, [Warszawa] 20 lutego 1995 r., s. 1, zbiory E. Rudak.

63 Idem, *Moje wojenne dzieciństwo – rozmowa z wnukami*, „Moje Wojenne Dzieciństwo. Wspomnienia”, Warszawa 2017, t. 20, s. 205–206.

Chciałbym jeszcze powiedzieć o wypadku, sytuacji jaka wytworzyła się kiedy zostało aresztowane jedno z rodziców [chodzi o ojca, który nie był aresztowany, a ukrywał się] naszego kolegi „Zenka” [...] i poszukiwany był również „Zenek”. Myśmy go przerzucali, otrzymał inne dowody osobiste, inną kennkartę, którą u mnie na ul. Brackiej otrzymał, przebiegał się i ja go transportowałem do mojej matki do Klarysewa. Wówczas to, przechodząc Alejami Ujazdowskimi, trafiliśmy na posterunki. Aleje Ujazdowskie zostały wówczas przegrodzone kozłami hiszpańskimi. No, ale „Zenek” nie zabrał ze sobą tego nowego dowodu i nie miał również starego, ale sprawa skończyła się szczęśliwie. Udało mi się przekonać posterunek niemiecki żandarmerii Schupo, że po prostu „Zenek” zapomniał wziąć dowód, że za chwilę wrócimy, bo mieszkamy na Brackiej. To było tuż przy Brackiej. Rzeczywiście zostaliśmy wtedy puszczeni. Był to chyba jakiś szczęśliwy przypadek, że nie skończyło się w inny sposób⁶⁴.

„Zenek” zlecał siostrze dostarczanie niedużych paczek na ul. Spokojną oraz na ul. Okopową⁶⁵.

Podstawowe przeszkolenie odbył w „Wiarusie”, kierowanym wówczas przez phm. kpr. pchor. Bolesława Haft-Szatyńskiego „Olgierda”⁶⁶. Egzamin zdał w czerwcu 1944 r., w konspiracyjnym lokalu przy ul. Czerwonego Krzyża, a przysięgę wojskową złożył w innym lokalu, przy ul. Puławskiej, naprzeciwko Parku Dreszera⁶⁷. Jej uczestnik, strz. „Belina” wspominał, że:

Odbyło się to bardzo uroczyście, ze sztandarem biało-czerwonym i krzyżem oraz lilijką harcerską⁶⁸.

W czerwcu 1944 r., w skład drużyny „Zenka” w ramach BS „Bloku Reduta” weszli harcerze, podzieleni w Zawiszy na trzy patrole. Pierwszy, pod kierunkiem Edwarda Murawskiego „Edka”⁶⁹, działał w składzie: Artur Rybicki „Czajka”, Maksymilian Osiecki „Maciek”, „Maks”, Leszek Sot, Stefan Sot, Waldemar Sot. Drugi, kierowany przez Jerzego Długokęckiego „Jurka”, tworzyli: Tadeusz Gowin „Wujo”, Henryk Pirosz „Heniek”, Andrzej Czarski „Diabeł”⁷⁰. W trzecim patrolu znalazł się Jerzy Majkowski „Czarny” oraz sześciu harcerzy – uczniów tajnych kompletów gimnazjum im. Tomasza Niklewskiego

64 M. Gruszczyński, *Wspomnienia spisywane dnia 19 czerwca 1981 roku*, [Bydgoszcz 1981], s. 4, zbiory E. Rudak.

65 E. Rudak, *Moje wojenne dzieciństwo – rozmowa z wnukami*, „Moje Wojenne Dzieciństwo. Wspomnienia”, Warszawa 2017, t. 20, s. 206; E. Rudak z d. Matusiak, *Wspomnienia fragment*, Warszawa [b.d.], s. 1, zbiory E. Rudak.

66 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 186.

67 J. Zbroja „Charlamp”, *Wspomnienia przed Powstaniem*, Warszawa 10 stycznia 1992, s. 4, zbiory E. Rudak.

68 M. Gruszczyński, *Wspomnienia spisywane dnia 19 czerwca 1981 roku*, [Bydgoszcz 1981], s. 2, zbiory E. Rudak.

69 MHAR–ASSzSz, sygn. MHAR/SS/2563/3917,teczka osobowa Edwarda Murawskiego „Edka”, ankieta osobowa członka konspiracji harcerskiej; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 239.

70 O losach powstańców „Diabła” pisał autor, zob.: J. Borkowski, *Jeńcy ze Stalagu 344 Lamsdorf – powstańcy warszawscy z konspiracyjną służbą w Szarych Szeregach (wybrane przykłady)*, „Szkice z dziejów obozów w Lamsdorf/Lambinowice. Historia i współczesność”, z. 5, pod red. naukową P. Stanka, Opole 2013; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 127, 239 – w wykazie, do 1943 r. był harcerz o pseudonimie „Panienka” – Jan Łompierz, który nie wszedł do BS, tylko, wraz z bratem Jerzym – „Komarem” trafił do 7 kompanii „Iskra” Batalionu AK „Kiliński”. Jako „Matejko” służył w tej kompanii podczas Powstania Warszawskiego, a jego brat był st. strz. w Zgrupowaniu AK „Ruczaj”. Zob.: A. Czarski, *Najmłodszy żołnierz walczącej Warszawy*, Warszawa 1971, s. 16, 21 i 126–138; Jan Łompierz „Matejko”, Jerzy Łompierz „Komar”, [w:] <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jan-łompierz,28254.html> [dostęp: 31 grudnia 2024 r.].

przy ul. Złotej 58. W drużynie był również Eugeniusz Szczęśniak „Barry”, ale nie wiadomo, do którego patrolu należał⁷¹.

Drużyna „Zenka” otrzymała zadanie przygotowania gońców, mających utrzymywać łączność w ramach Okręgu Warszawskiego AK. Tworzone patrole miały rozpoznać trasę, prowadzić obserwację ruchów i koncentracji wojsk niemieckich. Jedną z osób, które miały rozpoznać trasę do Raszyna, był Artur Rybicki „Czajka”. Razem z Marianem Konopką „Marianem”, przybocznym, mieli utworzyć patrol. Rybicki brał udział w akcjach wawerskich i w kolportażu prasy konspiracyjnej, przeszedł przeszkolenie pojedynczego strzelca „Sklepy”. Obaj – przeprowadzali rozpoznanie rejonu Gołąbki – Sękocin – Raszyn – Piaseczno. „Czajka” i „Marian” ubezpieczali lokale konspiracyjne, w których odbywały się zbiórki drużyny „Zenka”, a także prowadzili obserwację wojsk niemieckich wycofujących się przez Warszawę⁷².

Odprawy drużyny Matusiaka odbywały się w budynku Prywatnego Męskiego Gimnazjum i Liceum im. Tomasza Niklewskiego nr 87 przy ul. Złotej 58, w mieszkaniu „Diabła” przy ul. Twardej 51, a także w mieszkaniu „Czajki” przy ul. Staszica 20⁷³. W drużynie prowadzono szkolenie, które tak zapamiętał Rybicki:

Wykłady [...] obejmowały m.in. regulaminy służb na przykład regulamin walki w mieście, służba łączności, poznawanie broni [...]. Ponadto obejmowały tematy: systemy łączności, czytanie mapy, rozpoznawanie stopni wojskowych armii niemieckiej; sylwetek samolotów, czołgów, sygnały kolejowe, znaki drogowe, alfabet Morse’a. Materiały szkoleniowe przechowywane były u mnie⁷⁴. Wykłady te prowadzili drużynowy Zenon Matusiak „Zenek” i Tadeusz Keller „Teka”⁷⁵.

„Czajka” brał udział w kolportażu dodatków nadzwyczajnych do „Nowego Kuriera Warszawskiego”, przygotowywanych przez Organizację Małego Sabotażu „Wawer”. Podobne zadania wypełniał Henryk Piroś „Heniek”, urodzony 15 lutego 1928 r. w Warszawie. Wprowadzony do Szarych Szeregów w połowie 1942 r. przez Jerzego Długokęckiego „Jurka”, służył w wolskiej Zawiszy, a od czerwca 1944 r. w BS, w drużynie „Zenka”. Prócz kolportażu prasy podziemnej na Woli, przekazywał ostrzeżenia osobom zagrożonym aresztowaniem przez Niemców. Niestety, nie pozostawił żadnych wspomnień o swojej działalności. Zmarł 31 października 1998 r. w Warszawie⁷⁶.

71 Oświadczenie świadka Eugeniusz Szczęśniaka „Barrego”, Warszawa, 2 maja 1989 r., zbiory E. Rudak; oświadczenie Eulalii Rudak z d. Matusiak dla Jerzego Majkowskiego, Warszawa 7 sierpnia 2014, zbiory E. Rudak.

72 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 184. Do akcji wywiadowczej w lipcu 1944 r. włączono również zawiszaków z „Bloku Reduta”.

73 Ibidem, s. 63. W relacji podano adres szkoły: ul. Złota 54.

74 Relacja Andrzeja Rybickiego „Czajki”, Warszawa, b.d., bez paginacji, kopia, w zbiorach autora. Podobne dane na temat służby podaje M. Konopka „Marian”, *Oświadczenie świadka dotyczące Artura Rybickiego „Czajki”*, Warszawa 2 lutego 1984 r., kopia, w zbiorach autora.

75 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 29, 63.

76 MHAR–ASSzSz, sygn. MHAR/SS/1172/3668, Teczka osobowa Henryka Pirośa, Ankieta osobowa członka harcerskiej konspiracji, zaświadczenie weryfikacyjne i wniosek o nadanie orderu-odznaczenia Krzyż Partyzancki, Warszawa 23 listopada 1993.

Tadeusz Gowin „Wujo” przeszedł przeszkolenie określane kryptonimem „Sklepy”, uczestniczył w rozpoznaniu wojsk niemieckich na południu Warszawy – w rejonie Lasu Kabackiego⁷⁷.

Jerzy Majkowski „Czarny” urodził się 17 lutego 1928 r. w Warszawie. Był synem Kazimierza – pracownika Dyrekcji Kanalizacji i Wodociągów w Warszawie oraz Marii z domu Gronowskiej. Mieszkał przy ul. Młynarskiej 10/12, uczęszczał do Szkoły Powszechnej im. Bolesława Prusa przy ul. Karolkowej 64. Następnie uczęszczał do gimnazjum im. Tomasza Niklewskiego przy ul. Złotej 58. Ponadto wykonywał prace jako uczeń ślusarski w warszawskiej Fabryce Wyrobów Srebrnych i Platerowanych J. Frageta przy ul. Elekto-ralnej 16. Od jesieni 1942 r. należał do konspiracji, działał w III patrolu 4. drużyny „Zenka” w wolskim „Roju Giermków Wolności”. W czerwcu 1944 r. „Czarny” wszedł w skład BS „Bloku Reduta”. Zdobywał sprawności w lasach pod Milanówkiem, brał udział w akcjach małego sabotażu, przechodził szkolenie z broniostwa i samarytanki⁷⁸.

Drużyna „Zenka” brała udział w ćwiczeniach terenowych, sprawdzających sprawność poszczególnych harcerzy. Ćwiczenia te były organizowane w niedziele, za zgodą komendanta „Bloku Reduta”.

Łączność z drużyną utrzymywał „Diabeł”. Miejscami spotkań były warszawskie kościoły: pw. św. Karola Boromeusza przy ul. Chłodnej – w niedziele wolne od ćwiczeń, oraz Kościół Najświętszego Zbawiciela przy pl. Zbawiciela⁷⁹.

Rybicki po latach wspominał:

(...) po mszy św. otrzymywaliśmy prowiant oraz zadania. Ćwiczenia odbywały się na wyznaczonych terenach od Gołębek do Piaseczna i polegały na sporządzaniu szkiców terenów, obiektów z pomiarami i opisami⁸⁰.

„Zenek” był uczestnikiem obozu szkoleniowego, zorganizowanego w lipcu 1944 r. przez komendanta „Bloku Reduta” w Julinku, w Puszczy Kampinoskiej. Przykrywką były kolonie letnie dla starszych klas szkół powszechnych firmowane przez Radę Główną Opiekuńczą. „Charłamp”, drużynowy w „Roju Giewont” wspominał:

Trudno mi dzisiaj określić liczbę dzieci. Sądzę, że było ich w granicach 60–80 osób. [...] Głównym jednak celem naszego wyjazdu był obóz szkoleniowy dla pogłębienia wiedzy praktycznej drużynowych i przybocznych w zakresie harcerskim i wojskowym. Byliśmy wówczas w wieku 15–17 lat, oprócz komendantów Rojów, którzy mieli nieco ponad 20 lat. Szkolenie odbywało się w ciągu dnia, a także w nocy w otaczającym nas lesie. Każdego dnia dwóch z nas pełniło służbę. Zadaniem „służbowych” było przestrzegać porządku dziennego od pobudki do capstrzyku. Zarówno rano, jak i wieczorem na placu odbywały się apele. Wówczas to „dyżurny” składał komendantowi roju raport o stanie osobowym i ważniejszych wydarzeniach. Drużynowi pełniący służbę chodzili sprężystym krokiem, a ponieważ wszyscy mieliśmy buty wojskowe

77 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 58–59.

78 Oświadczenie Eulalii Rudak z d. Matusiak dla Jerzego Majkowskiego, Warszawa, 7 sierpnia 2014 r., zbiory E. Rudak; Jerzy Majkowski „Czarny”, [w:] <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jerzy-majkowski,29123.html> [dostęp: 31 grudnia 2024 r.].

79 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 63.

80 Relacja Andrzeja Rybickiego „Czajki”, Warszawa, b.d., bez paginacji, kopia, w zbiorach autora.

niemieckie podbite gwoździemi na podłożu betonowym robiło to pewne wrażenia. Składanie przełożonym meldunków też odbywało się przy zachowaniu regulaminu wojskowego. [...] Na obozie mieliśmy także okazję do zdobycia bardzo satysfakcjonującej sprawności „Trzy pióra”. Niektórym z nas to się udało⁸¹.

Wiadomo, że w BS „Bloku Reduta” z zawiszackiego „Roju Giermkowie Wolności” znaleźli się: Maciej Piotrowski „Bawół”, Józef Szewczyk „Słoń”, Wacław Tyszko „Żyrafa” i Wojciech Lipski⁸². Niestety, nie znamy bliższych szczegółów ich działań konspiracyjnych oraz konkretnych przydziałów.

W czerwcu 1944 r. na stanowisko komendanta „Ula Wisła” wrócił hm. Stefan Mirowski. Hm. Jan Rossman tłumaczył:

Miałem wtedy poczucie, że Stefanowi Mirowskiemu – ofiarnie prowadzącemu hufiec, a potem chorągiew od tylu lat – musiałem zrobić pewną przykrość. Postanowiłem oddać mu kierownictwo – zaraz po opanowaniu sytuacji. Miałem to też na względzie, że Stefan jako komendant chorągwi nawiązał kontakty z dowództwami wszystkich 6 dzielnic AK w Warszawie i że to on właśnie powinien zrealizować nasze zobowiązania wystawienia dla dowództw tych dzielnic plutonów łączności i ochrony. [...] 6 czerwca [1944 r.] przekazałem na odprawie w Świdrze pod Warszawą komendę chorągwi Stefanowi – czyniąc to zresztą w formie „tajnych i demokratycznych” wyborów komendanta⁸³.

W tym samym czasie do BS „Bloku Reduta” dołączył hm. Janusz Przedborski „Ludwik”, który utrzymywał bliskie kontakty służbowe z „Kalim”⁸⁴.

Janusz Przedborski urodził się 24 grudnia 1917 r. w Warszawie. Był synem Mieczysława i Eugenii, harcerzem 8. WDH. Ukończył Prywatne Gimnazjum im. Mikołaja Reja, w latach 30. był komendantem Hufca Powiśle i członkiem Komendy Hufca Harcerzy Warszawa-Śródmieście. Należał do Kręgu Instruktorskiego „Złota Strzała”, a następnie – Kręgu Instruktorskiego im. Mieczysława Bema (KIMB). Stopień harcmistrza uzyskał w 1938 r., po kursie wigierskim. Służył w Wojsku Polskim. We wrześniu 1939 r. był zastępcą komendanta Pogotowia Harcerzy w Chorągwi Warszawskiej ZHP, a po apelu płk. Romana Umiaostowskiego – dowodził kompanią w Batalionie Harcerskim. W Piaskach Luterskich trafił do niewoli, skąd udało mu się uciec i wrócić do Warszawy 5 października 1939 r. Tu nawiązał kontakty konspiracyjne z instruktorami harcerskimi: hm. Lechosławem Domańskim, hm. Aleksandrem Kamińskim, hm. Juliuszem Dąbrowskim i hm. Władysławem Dehnelem. Miał łączność z hm. Ludwikiem Bergerem i hm. Janem Błońskim. Od początku był zwolennikiem koncepcji stworzenia oddziałów wojskowych ze starszej młodzieży harcerskiej.

81 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 186.*

82 Szare Szeregi „Ul Wisła” „Blok Reduta” – Organizacja „Bloku Reduta” (w okresie od wiosny 1944 r. do 31 lipca 1944 r.), Bojowe Szkoły – BS, [Warszawa, lata 90. XX w.], niepaginowane, kopia w zbiorach autora; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 239–240.*

83 AAN, Akta Piotra Stachiewicza, sygn. 72, Relacja Jana Rossmana dotycząca udziału w pracach Szarych Szeregów (z marca 1968 r.), s. 12.

84 MHAR–A, sygn. MHAR/39-45/132, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, Warszawa 1988, s. 33; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 326, 329.*

W końcu października 1939 r. wstąpił do Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej (PLAN). Po wyspie w organizacji i aresztowaniu rodziców 18 stycznia 1940 r. ukrywał się pod przybranym nazwiskiem „Wojciech Rusiniak”⁸⁵. Zmieniał lokale, mieszkał między innymi na Saskiej Kępie, przy ul. Berezyńskiej 37, u rodziców Ryszarda Białousa „Jerzego”⁸⁶. Tam ukrywał się razem z Błońskim i Dargielem. W Stołecznym Komitecie Samopomocy Społecznej przy ulicy Radziłowskiej współpracował z hm. Lechosławem Domańskim „Zeusem” z „Pasieki”, legalizując działalność harcerską. Nawiązał próby porozumienia z Harcerską Organizacją Wojskową „Wigry” oraz z tworzącym się Batalionem Sztabowym KG ZWZ „Baszta”. Oficjalnie – pracował w tartaku na Powązkach.

Dzięki kontaktom z hm. Janem Rossmanem „Ludwik” wszedł w skład komendy „Ula Wiśła”, kierując od marca 1942 r. Okręgiem Północ. Brał udział w szkoleniu II turnusu Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty Okręgu Warszawskiego AK. Od wiosny 1943 r. był członkiem „Pasieki”. Objął Wydział Wschodni, gdzie współpracował z hm. Kazimierzem Wasilewskim „Kobzą”. Kontaktował się z ośrodkami Armii Krajowej i Szarych Szeregów w poszczególnych „ulach” na Kresach. W latach 1943–44 wizytował zbiórki „Ula Złotego”, kierowanego przez hm. por. Leona Gajdowskiego „Ostoję”. Wiosną 1944 r. Wydział Wschodni „Pasieki” przejął dowódca Bojowej Organizacji „Wschód” hm. Bronisław Jastrzębski „Damazy”, a Przedborski został jego zastępcą. Równocześnie był instruktorem w Szkole Podchorążych Rezerwy Piechoty „Agricola”. Na skutek różnicy zdań z „Damazym” wycofał się z prac w Wydziale Wschodnim. Od czerwca 1944 r. był bliskim współpracownikiem „Kalego”⁸⁷. Około 20 lipca otrzymał od niego kontakty niezbędne do stworzenia drużyny BS-WL-300 w ramach plutonu „Boernerowo”⁸⁸. Sekcyjnymi zostali: phm. (?) Marciniak „Zawada”, mieszkający przy ul. Długosza, NN „Truteń” oraz Jerzy Kamiński „Tur”⁸⁹. Trudny do ustalenia jest skład tej drużyny. Prawdopodobnie znalazł się w niej Ryszard Maciejewski „Orion”⁹⁰. Spotkania sekcji miały miejsce w mieszkaniu przy

85 J. Drewnowski, K. Koźniewski, *Pierwsza bitwa z gestapo. Wspomnienie o Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej (PLAN)*, Warszawa 1969, s. 61, 114, 115–119, 166, 167, 186, 199, 200–201, 203 i 220.

86 Ten adres znalazłem w relacji Ryszarda Białousa „Jerzego”, zob.: AAN, Akta Piotra Stachiewicza, sygn. 50, Relacja Ryszarda Białousa ps. „Jerzy” d-cy Batalionu „Zośka” dotycząca akcji na ul. Brackiej 2 II 1943 r. (Rozmowa protokołowana, 20 sierpnia 1974 r.), s. 3.

87 MHAR-A, sygn. MHAR/39-45/132, opracował hm. Janusz Przedborski w odpowiedzi na ankietę Komisji Historycznej, [Warszawa, b.d.], bez paginacji; K. Koźniewski, Japan, „Motywy”, 19 września 1984, nr 38, s. 11; S. Broniewski „Stefan Orsza”, op. cit., s. 265; B. Bednarczyk, op. cit., s. 84, 104; AAN, Akta Piotra Stachiewicza, sygn. 72, Relacja Jana Rossmana – dotycząca udziału w pracach Szarych Szeregów (z marca 1968 r.), s. 1, 2; M. Wiśniewska, op. cit., s. 80; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...”. *Harczerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim*, cz. II Powstanie, Warszawa 2001, s. 296–297; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 326 – tu podano błędnie: od lipca.

88 MHAR-A, sygn. MHAR/39-45/132, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988, s. 33; G. Nowik, *Straż nad Wisłą*, t. III, Warszawa 2001, s. 1371; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 272.

89 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 116 i 179; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 329.

90 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 181.

ul. Młynarskiej 25. Drużyna liczyła, zdaniem „Ludwika”, około 20 harcerzy w wieku 15-18 lat i nosiła kryptonim „Wenecja”, pochodzący od „wesołego miasteczka”, znajdującego się w rejonie ulic: Wolskiej i Młynarskiej. Sekcje męskie wspomagała sekcja łączniczek i sanitariuszek pod komendą „Jagody” – siostry „Trutnia”. Drużyna szkoliła się z myślą o powstaniu powszechnym, mając do dyspozycji trzy sztuki broni krótkiej. „Ludwik” zdążył zorganizować dwie odprawy, ustalić sieć alarmową i plan działań, przeprowadzić inspekcję poszczególnych sekcji przy ul. Wolskiej 41/45, Młynarskiej 25 i Staszica 9. Podobne działania podejmował „Kali”⁹¹. Przedborski pełnił również funkcję jego zastępcy.

Od czerwca 1944 r. mieszkał przy ul. Wolskiej 53 i używał przybranego nazwiska „Franciszek Buszniak”. W mieszkaniu znajdowała się skrzynka konspiracyjna, którą współdzielił z „Kalim”⁹².

Po latach Przedborski wspominał:

Na sześć tygodni przed pierwszym planowanym terminem godziny „W” byłem przydzielony do dowództwa Obwodu Wola AK, zgodnie z rozkazem „Nurta”, aby służby łączności, częściowo adiutantury dowódców obwodów obsadzić przez instruktorów harcerskich i oficerów, a także podchorążych rezerwy z przed wojny i konspiracji. Plutony łączności były przy każdym dowódcy obwodu, generalnie rekrutujące się z harcerstwa. Ja byłem na Woli z Jurkiem Dargielem u wspaniałych ludzi Studentkowskich (on poszedł do „Baszty”, zginął⁹³, pozostawiając żonę i dwoje dzieci). W tym mieszkaniu odbywały się zbiórki plutonów, które zorganizowaliśmy, mieliśmy przez plac Opolski i ul. Szlenkierów kontakt z dowódcą Obwodu mjr. „Waligórą”, p. Tarnowskim (późniejszy ppłk). Harcerzy było tam dużo – „Agrykolaków”, podharcistrzów i młodszych harcerzy⁹⁴.

„Kali” miał kontakt z por. Romanem Szwarem „Huraganem”, adiutantem dowódcy III Obwodu AK Wola, mjr. Jana Tarnowskiego „Lelka”, „Waligóry”. Wiadomość o stanie pogotowia miała dotrzeć do lokalu przy ul. Wolskiej 53. „Ludwik” tak wspominał ostatnie dni przed wybuchem powstania:

W okresie oczekiwania na godz. „W”: szkoliłem chłopców w przyspieszonym i nieco chaotycznym trybie (stół plastyczny, nauka o broni, walka w mieście, teoria strzału, „pole martwe”, organizacja npla itd.), powstrzymywałem ich przed zbytnią „dynamiką” postępowania na ulicy i w domach – i już wtedy biadoliłem do Jurka o nieskuteczności sieci alarmowej „w razie czego”, skoro 11 chłopców zamieszkiwało w Śródmieściu, Górcach, Kole i na Czystem, a pozosta-

91 MHAR-A, sygn. MHAR/39-45/132, *Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, Warszawa 1988, s. 33; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęsny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 176; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 329.**

92 J. Przedborski, *Wojenne wspomnienia*, opr. B. Bednarczyk, „Zgrupowanie „Radosław”. Pismo Grupy Historycznej Zgrupowanie „Radosław”, Warszawa wrzesień 2017, nr 11, s. 71-77; MHAR-A, sygn. MHAR/39-45/132, *Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, Warszawa 1988, s. 33.*

93 Poległ 17 września 1944 r., przy ul. Krasickiego, pochowany w ogrodzie przy ul. Krasickiego 19, zob.: R. Bielecki, M. Strok, *Żołnierze Powstania Warszawskiego. Dokumenty z Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża*, t. III, Warszawa 1997, s. 71 – tu błędna data śmierci: 11 września, zob.: www.straty.pl [dostęp: 19 grudnia 2024 r.].

94 J. Przedborski, *Wojenne wspomnienia*, opr. B. Bednarczyk, „Zgrupowanie „Radosław”. Pismo Grupy Historycznej Zgrupowanie „Radosław”, Warszawa wrzesień 2017, nr 11, s. 77.

łych 9+5 dziewcząt w promieniu co najmniej 500 metrów od siebie. Po odwołaniu pierwszego terminu „W” – jeszcze ciężiej było utrzymać chłopców w ryzach, „pomstować” bowiem zaczęli o broń i amunicję, której nie miałem i o której nie było co marzyć (chcieli rozbrajać Niemców, kategorycznie zakazałem)⁹⁵.

23 lipca 1944 r. komendant „Ula Wisła”, hm. Stefan Mirowski „Bolek”, przesłał komendantom Bloków: „Zamek”, „Reduta”, „Bazylika”, „Chrobry” („Cytadela”) i „Radiostacja” rozkaz L. 2/66 naczelnika Szarych Szeregów z 15 lipca. Znalazły się w nim wytyczne dla BS i GS na czas powstania:

I. W okresie 66 stają przed SS następujące zadania:

1. Odcinek wojskowych oddziałów BS i GS.

a. Dopilnowanie by z chwilą rozpoczęcia okresu 66 oddziały BS i GS były w stanie całkowitej sprężystości organizacyjnej.

b. Dopilnowanie, by z chwilą tą stan wyszkolenia osiągnął poziom odpowiadający nałożonym zadaniom bojowym.

c. Dopilnowanie, by z chwilą tą stan kondycji fizycznej chłopców i zaopatrzenia oddziałów odpowiadał tym zadaniom.

d. Utrzymanie ścisłej łączności tych oddziałów z odpowiednimi Komendami AK, w których dyspozycji oddziały znajdują się w okresie 66.

e. Dopilnowanie, by z chwilą otrzymania rozkazu oddział stawił się w należytym stanie na miejsce zadania.

f. Mimo przejścia oddziału do dyspozycji AK, czuwanie od tej chwili nad atmosferą wychowawczą oddziału przez kontakt z instruktorami – dowódcami, przez dostarczenie materiałów wydawniczych SS, oraz przez wszelkie inne dostępne środki jak: korespondencja, odwiedzanie oddziałów w polu, organizowanie ognisk, świetlic itp.

g. Zorganizowanie opieki nad oddziałami w polu przez przesyłanie paczek, organizowanie kantyn itp.

h. Wytypowanie już w okresie 66 z pośród oddziałów BS i GS tych instruktorów i kandydatów na instruktorów, którzy po demobilizacji podejmą pracę w SS.

i. Zobowiązanie wytypowanych przyszłych instruktorów do podjęcia pracy w myśl zadań odbudowy SS [...].

3. Odcinek M.

a. Prowadzenie przy pomocy oddziałów BS i GS akcji propagandowo-wychowawczej na terenie AK przez: własną postawę oddziałów w służbie i w stosunku do ludności, organizowanie ognisk, świetlic itp., organizowanie pracy samokształceniowej w spokojniejszych okresach.

b. Prowadzenie przy pomocy tych oddziałów akcji propagandowo-wychowawczej na terenie młodzieży w miejscach przemarszu i postojów oddziałów. [...]

⁹⁵ MHAR-A, sygn. MHAR/39-45/132, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988, s. 34; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”*. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 180.

d. Przygotowanie przed okresem 66 i prowadzenie w czasie jego trwania przez Komendy SS akcji propagandowo-wychowawczej na całą młodzież przy pomocy pism, ulotek, świetlic, mefagonów itp. – materiałami własnymi lub otrzymanymi z Pasiaki. [...]»⁹⁶.

Koniec lipca 1944 r. – to zakończenie obozu w Julinku, w którym brali udział zawiszacy i harcerze BS „Bloku Reduta”. „Charłamp” wspominał:

Na kilka dni przed zakończeniem turnusu znów przyjechał druh „Henryk”. Byliśmy zaskoczeni jego niespodziewaną wizytą. Niezwłocznie zorganizował odprawę powiadamiając nas, że natychmiast musimy likwidować kolonię i wracać do Warszawy. Jest stan pogotowia i wybuch powstania wisi w powietrzu. Wiadomość ta bardzo nas podekscytowała i chcieliśmy natychmiast wracać do swoich chłopców. Tego samego dnia przed wieczorem z całą kolonią dotarliśmy pociągiem do stolicy»⁹⁷.

Zygmunt Głuszek nie dysponował informacjami o organizacji i wyszkoleniu zawiszaków i harcerzy BS na Woli, twierdził jednak, że:

Blok „Reduta” był uważany niemal za najsilniejszy i najlepiej przygotowany do pełnienia służby przez BS w komendzie Obwodu i przez zawiszaków w służbie pomocniczej „Mafeking»⁹⁸.

W rzeczywistości, mimo bardzo intensywnych przygotowań, sytuacja mobilizacyjna drużyn BS „Bloku Reduta” wyglądała inaczej. W relacji „Ludwika” czytamy bowiem:

W dniu 1 sierpnia Jurek nie miał żadnych instrukcji od „Huragana” i ich w ogóle po tym nigdy nie otrzymał. W kilka dni później „Huragan” oświadczył mi, że po prostu... zapomniał o nas»⁹⁹.

Opisywana sytuacja spowodowała, że harcerze BS „Bloku Reduta” szukali na własną rękę przydziałów do III Obwodu AK Wola, zgrupowania AK „Waligóra”, zgrupowania AK „Radostaw”, z końcem lipca 1944 r. przeniesionym z Mokotowa na skutek dyslokacji Komendy Głównej, i w innych oddziałach. Do wolskich zawiszaków nie dotarła informacja o odwołaniu mobilizacji najmłodszego pionu przez naczelnika Szarych Szeregów. Najmłodsi także poszukiwali kontaktów z oddziałami Armii Krajowej oraz z harcerzami w Śródmieściu¹⁰⁰.

96 AAN, Archiwum Zakładu Historii II wojny światowej Instytutu Historii PAN, sygn. S/14, Rozkaz L. 2/66 hm. „K. Krzemienia”, Warszawa, 15 lipca 1944 r. oraz projekt pisma hm. Stefana Mirowskiego „Bolka” do komendantów Bloków: „Zamek”, „Reduta”, „Bazylika”, „Chrobry”, „Radiostacja” w sprawie rozkazu naczelnika Szarych Szeregów L. 2/66, Warszawa, 23 lipca 1944 r., k. 1–2.

97 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 187.

98 Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...”. *Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim*, cz. II Powstanie, Warszawa 2001, s. 293.

99 MHAR-A, sygn. MHAR/39-45/132, *Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, Warszawa 1988, s. 34; *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 180; Zygmunt Głuszek twierdził, że komenda bloku została całkowicie zaskoczona terminem wybuchu Powstania Warszawskiego, choć istniał ścisły kontakt pomiędzy „Blokem Reduta” a dowództwem III Obwodu AK Wola. Idem: „Hej, chłopcy...”. *Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim*, cz. II Powstanie, Warszawa 2001, s. 293; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 271, 330.*

100 M. Michałowski, *Harcerstwo w Powstaniu Warszawskim. Bataliony, plutony i oddziały harcerskie w Obwodach AK*, Warszawa 2001, s. 11 – tu mylnie podano, że Wola stanowiła IV Obwód; ibidem, s. 12, 14, 46 – błędne informacje, dotyczące wymienionych tam harcerzy; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...”. *Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim*, cz. II Powstanie, Warszawa 2001, s. 293–296.

„Ludwik” w liście do „Wacka” pisał po latach:

[...] Jurek Dargiel obstawał przy czekaniu na instrukcje¹⁰¹.

Brak kontaktu między „Kali” i „Huraganem”, pozostawienie decyzji o mobilizacji harcerzy dowództwu III Obwodu AK oraz postępy sił niemieckich włączyły Woli uniemożliwiły udział „Bloku Reduta” jako całości w Powstaniu Warszawskim¹⁰². Wpłynęło to na brak możliwości zmobilizowania harcerzy przez „Ludwika”, któremu udało się nawiązać kontakt z jednym tylko harcerzem z niedawno utworzonej drużyny BS¹⁰³.

2 sierpnia 1944 r. instruktorzy „Pasieki” postanowili sprawdzić, jak przebiegła mobilizacja BS „Bloku Reduta” do plutonów: łączności i poczty dowódcy. Naczelnik Szarych Szeregów, hm. Stanisław Broniewski „Witold”, wspominał:

Inspekcja wypadła źle. Wypadła bardzo źle. Nie było śladu harcerek oddziałów. W sztabie na ulicy Górczewskiej¹⁰⁴ nikt nie umiał objaśnić – panowało ogólne zamieszanie i przygnębienie, jakieś nici alarmowe zawiodły, jakieś oddziały nie stawiały się, jakieś broni nie dostarczono. Instruktorzy „Pasieki”, przyzwyczajeni już do sprawnego, zorganizowanego funkcjonowania zgrupowania „Radosław”, z głębokim niepokojem patrzyli na roztaczający się przed ich oczami obraz. To była fikcja siły – istniejąca tylko dlatego, że nieprzyjaciół, zaskoczony wybuchem, nie działał. Gdyby uderzył – zmiotłby te oddziały z łatwością. Z krótkich zdań zasłyszanych w sztabie na Górczewskiej instruktorzy „Pasieki” dowiedzieli się ponadto, że obwód Wola poniósł we wczorajszym uderzeniu zasadniczą porażkę, że prawie we wszystkich miejscach Niemcy utrzymali się, dzierżąc w szczególności w rękach Fort Bema i przylegające doń obiekty wojskowe i kolejowe¹⁰⁵.

Harcerze z BS-ów „Bloku Reduta” ulegli całkowitemu rozproszeniu. Pośrednio wpłynęło to na obecny stan wiedzy o powstańczej działalności drużyn oraz poszczególnych drużyn.

Na zakończenie pragnę przybliżyć czytelnikom losy niektórych instruktorów i harcerzy BS „Bloku Reduta” w Powstaniu Warszawskim i po jego zakończeniu.

Hm. plut. pchor. Jerzy Dargiel „Kali” początkowo był w dyspozycji mjr. Jana Tarnowskiego „Waligóry”, od 2 sierpnia 1944 r. walczył na Woli, w szeregach 1 kompanii Batalionu AK „Parasol”, w której dowodził IV plutonem. 6 sierpnia 1944 r. został raniony odłamkiem w rękę. Od 9 sierpnia walczył na terenie dawnego getta oraz w rejonie Pałacu Krasińskich,

101 Ibidem, s. 298.

102 Z. Głuszek, *Szare Szeregi. Słownik biograficzny*, t. I, Warszawa 2006, s. 57–58; MHAR-A, sygn. MHAR/39-45/132, *Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988, s. 13; Ibidem, sygn. MHAR/B/751/1071/26, *Teczka hm. Zbigniewa Żörn-Zahorskiego*, s. 27; M. Michałowski, *Harcerstwo w Powstaniu Warszawskim. Bataliony, plutony i oddziały harcerskie w Obwodach AK*, Warszawa 2001, s. 18–19; *Dzieje wojskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”*. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 189.

103 *Dzieje wojskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”*. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T. W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 180. Był nim kpr. pchor. Jerzy Kamiński „Tur”; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...”. *Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim*, cz. II Powstanie, Warszawa 2001, s. 298; M. Michałowski, *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji. Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998, s. 329.

104 Mowa o sztabie mjr. Jana Tarnowskiego „Waligóry”, dowódcy III Obwodu AK Wola.

105 S. Broniewski „Stefan Orsza”, op. cit., s. 310.

17 sierpnia uczestniczył w obronie PWPW przed atakiem z Dworca Gdańskiego. Ponownie ranny, był opatrywany w piwnicach Pałacu Krasińskich przez por. Zbigniewa Dworaka „doktora Maksa”, lekarza z Sanitariatu Kedywu KG AK. 27 sierpnia „Kali” znalazł się w szpitalu przy ulicy Długiej. Przeszedł kanałami do Śródmieścia, gdzie został przy „Pasiece”, przy ul. Wilczej 41, i zaangażował się w organizację koncertów w miejscowych szpitalach. Po zakończeniu działań wyszedł z Warszawy z ludnością cywilną. Przeżył wojnę, zmarł w stolicy 21 sierpnia 1973 r.¹⁰⁶

Zdzisław Józef Galperyn „Zbigniew”, drużynowy BS-WL-100, nie mając informacji o koncentracji harcerzy na ul. Górczewskiej, przy dowództwie III Obwodu AK Wola, pojawił się w punkcie przy ul. Krochmalnej 92. W ten sposób znalazł się, jako strzelec, w 1 kompanii Batalionu AK „Chrobry I”¹⁰⁷. Z oddziałem przeszedł szlak bojowy od Woli, przez Stare Miasto i Śródmieście. Został ranny przy ul. Nalewki 4, 31 sierpnia przeżył bombardowanie Pasażu Simonsa, następnego dnia przeszedł kanałami do Śródmieścia, gdzie walczył przy ul. Brackiej. Po kapitulacji powstania został przewieziony do Stalagu 344 Lamsdorf, gdzie został zarejestrowany pod numerem 105306. Następnie przebywał w Stalagu XVIII C Markt Pongau¹⁰⁸. W ostatnich dniach wojny przedostał się do Szwajcarii, gdzie został internowany 1 maja 1945 r. Zmarł 16 grudnia 2004 r. w Warszawie¹⁰⁹.

Phm. kpr. pchor. Zbigniew Zürn-Zahorski „Wiesław”, drużynowy BS-WL-200, 1 sierpnia znalazł się w Śródmieściu. Ochotniczo wstąpił do tworzącego się Batalionu AK „Zaremba – Piorun”. W dowódcy, rtm. Romualdzie Radziwiłowiczu „Zarembie”, rozpoznał dawnego wykładowcę z „Agricoli”. „Wiesław” został dowódcą 1 drużyny w III plutonie 3 kompanii. Walczył na terenie ograniczonym ulicami: Wilczą, Emilii Plater, Marszałkowską i Wspólną. W trakcie walk został awansowany na plutonowego podchorążego¹¹⁰. Był ranny 14 września, przy ul. Żulińskiego 7, oraz 22 września, na barykadzie przy ul. Marszałkowskiej 91. Do kapitulacji przebywał w szpitalu przy ul. Poznańskiej 11, a następnie – w szpitalu obozowym Stalagu XIA Altengrabow i w Gross Lübars. W niewoli otrzymał numer 47414. Zmarł 28 lutego 1994 r. w Krakowie¹¹¹.

Hm. sierż. pchor. Janusz Przedborski „Ludwik”, drużynowy BS-WL-300, do 6 sierpnia 1944 r. pełnił funkcję oficera ordynansowego III Obwodu AK Wola, utrzymywał łączność ze zgrupowaniem AK „Radosław”¹¹². Następnie trafił do 300 plutonu osłony do-

106 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T. W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 181 – tu błędne datowanie; Z. W. Ostoją Rylski, *Biografie żołnierzy Batalionu „Parasol” Oddziału do Zadań Specjalnych Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej*, t. I – pseudonimy od A do Ł, Warszawa 2016, s. 414–418; Z. Głuszek, *„Hej, chłopcy...” Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim*, cz. II Powstanie, Warszawa 2001, s. 298.

107 Z. Galperyn, op. cit., s. 109.

108 Muzeum Warszawy – Archiwum Naukowe, sygn. MHW A/V/1792 – Polski Czerwony Krzyż, Zarząd Główny, Biuro Informacji i Poszukiwań, wyciąg z dokumentów na nazwisko Zdzisława Galperyna, Warszawa 19 czerwca 1976 r.

109 J. Pietras, *Batalion Chrobry I*. Kronika, Warszawa 2017, s. 211.

110 MHAR-ASSzS, sygn. MHAR/SS/1680/632,teczka osobowa Zbigniewa Zürn-Zahorskiego „Wiesława”, „Zawyra”, „Krogulca Brata”, Ankieta osobowa członka harcerskiej konspiracji 1939–1945, s. 5–6.

111 MHAR-A, sygn. MHAR/B/504/1071/4,teczka hm. Zbigniewa Zürn-Zahorskiego, „Moje harcerskie lata”, s. 38–40.

112 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa*, opr. T. W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 181.

wództwa III Obwodu. Brał udział w obronie Woli, od 11 sierpnia walczył w Zgrupowaniu AK „Leśnik”, dowodząc plutonem w 300 kompanii wolskiej. Bronił zajezdni tramwajowej na Muranowie, walczył na Stawkach i w obronie Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych. Ranny 13 sierpnia, trzy dni później został odznaczony Krzyżem Walecznych. Pod koniec miesiąca ppor. „Ludwik” przeszedł kanałami do Śródmieścia, gdzie przebywał w szpitalu przy ul. Kruczej 3/5. Tam odnalazł go „Kali”, stamtąd trafił do „Pasiaki”, na ul. Wilczą 41.

Posługiwał się legitymacją AK o numerze 31213, a po upadku powstania trafił do Stalagu 344 Lamsdorf, gdzie otrzymał numer 102045. Przeżył wojnę, zmarł 15 sierpnia 1984 r. w Warszawie¹¹³.

Andrzej Zbigniew Michalski „Karol”, drużynowy BS-WL-400, podczas Powstania Warszawskiego dołączył do II plutonu 3 kompanii Zgrupowania AK „Bartkiewicz”, otrzymał legitymację AK o numerze 1400 i walczył w Śródmieściu Północnym jako kpr. pchor. „Kord”. Poległ 18 września 1944 r. przy ulicy Mazowieckiej 9. Pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Walecznych¹¹⁴.

Zenon Matusiak „Zenek”, drużynowy w BS-WL, poszukiwał przydziału na własną rękę. Do powstania poszedł prawdopodobnie z Jerzym Zawadzkim „Jurkiem”, drużynowym 3 drużyny w „Raju Giermków Wolności” wolskiej Zawiszy. „Lilka” zapamiętała, że brat trzy razy pojawił się w domu przy ul. Kaczej 20. Miał hełm, pistolet, dwa granaty i biało-czerwoną opaskę, prawdopodobnie z literą „Z”.

St. strz. „Zenek” prawdopodobnie trafił do Batalionu AK „Zośka” razem z „Jurkiem”.

Po raz ostatni „Lilka” widziała swojego brata 9 sierpnia. Miał wówczas zamiar zabrać ją do siebie, do szkoły przy ul. Okopowej 55A. W spotkaniu brał też udział „Jurek”, jeszcze jeden, niezidentyfikowany, kolega „Zenka” oraz niezidentyfikowana sanitariuszka. Następnie „Zenek” walczył na terenie Garbarni Pfeiffera, przy ul. Okopowej 58/72. 11 sierpnia żołnierze Zgrupowania AK „Radosław”, stopniowo wycofywali się w stronę Stawek. Powstańcy, odcięci na terenie fabryki, wśród których był st. strz. „Zenek”, zostali tego samego dnia rozstrzelani przez Niemców¹¹⁵. Po wojnie doczesne szczątki śp. Zenona Matusiaka

113 Ibidem; J. Żbikowski, *Zgrupowanie Armii Krajowej „Leśnik”. Geneza i szlak bojowy w Powstaniu Warszawskim*, [Warszawa 2006], s. 121, 137, 163; MHAR-A, sygn. MHAR/39-45/132, opr. hm. Janusz Przedborski w odpowiedzi na ankietę Komisji Historycznej, Warszawa, b.d, bez paginacji; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...”. *Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim*, cz. II Powstanie, Warszawa 2001, s. 298; Legitymacja AK nr 31213, w zbiorach B. Bednarczyka.

114 MHAR-ASSzSz, kwestionariusz do listy strat harcerzy w latach 1939–1945 na nazwisko Andrzeja Zbigniewa Michalskiego „Karola”; Andrzej Michalski „Kord” [w:] www.1944.pl/powstancze-biogramy/andrzej-michalski,30892.html [dostęp: 19 grudnia 2024 r.].

115 E. Rudak, *Moje wojenne dzieciństwo – rozmowa z wnukami*, „Moje Wojenne Dzieciństwo. Wspomnienia”, Warszawa 2017, t. 20, s. 209–211 i 242–243; Centralne Archiwum Wojskowe – Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. Kazimierza Sosnkowskiego w Warszawie (dalej CAW), Ruch oporu 1939–1945, sygn. IX.3.44.42, Armia Krajowa Okręg Warszawski Grupa Północ, k. 10–14; Z. Głuszek, „Hej, chłopcy...”. *Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim*, cz. II Powstanie, Warszawa 2001, s. 459. Tu pojawiła się błędna informacja, że 3 sierpnia zaginął w rejonie ul. Okopowej; odpis zupełny aktu zgonu Zenona Andrzeja Matusiaka z datą zgonu 11 sierpnia 1944 r. w Warszawie, Warszawa, 6 czerwca 2013 r., zbiory E. Rudak; anketa uczestnika Powstania Warszawskiego na nazwisko Zenona Andrzeja Matusiaka „Zenka”, wypełniona przez Eulalię Rudak, Warszawa, b.d., zbiory E. Rudak. Tu błędna informacja, że „Zenek” był w BS od lutego 1944 r.; A. Borkiewicz-Celińska, op. cit., s. 720; L. Fajer, *Żołnierze Starówki. Dziennik bojowy kpt. Ognistego*, Warszawa 1957, s. 189.

zostały przeniesione na Cmentarz Powstańców Warszawy, gdzie spoczęły w kwaterze 21, rząd I¹¹⁶.

Wspomniany wyżej Jerzy Zawadzki „Jurek” figuruje w wykazie żołnierzy Batalionu AK „Zośka” jako żołnierz nieznanego nazwiska, z przydziałem do IV plutonu 1 kompanii¹¹⁷. Ranny przy ul. Okopowej, trafił na Stare Miasto. Awansowany 10 sierpnia do stopnia starszego strzelca, po wyleczeniu rany trafił do Batalionu AK „Gozdawa”, walczył w rejonie Ratusza oraz w obronie placówki powstańczej w Banku Polskim. Poległ 14 sierpnia na ul. Bielańskiej. Kpt. Lucjan Fajer „Ognisty” wspominał:

[...] powstał pożar w budynkach przylegających bezpośrednio do barykady vis a vis Banku Polskiego. Pożaru nie udało się zlikwidować. Spod gruzu wydobyto ciała poległych żołnierzy z obsługi miotacza ognia¹¹⁸.

Wśród nich był „Jurek”. 23 sierpnia został pośmiertnie odznaczony Krzyżem Walecznych, nadanym „za odwagę osobistą wykazaną w walkach” w szeregach Brygady Dywersyjnej „Broda 53”¹¹⁹.

Ryszard (Remigiusz) Remiszewski z BS-WL-200 walczył jako strzelec na terenie II Obwodu AK Żoliborz. 29 września dostał się do niewoli niemieckiej i został wywieziony do Stalagu XI Altengrabow, gdzie otrzymał numer jeniecki 45 322. Jego dalsze losy pozostają nieznane¹²⁰.

Starszy strzelec Henryk Ryćko „Babinicz” próbował bezskutecznie nawiązać kontakt z drużynowym i swoimi kolegami z konspiracji. Później relacjonował:

Cała moja walka w powstaniu to: budowanie barykad na rogu Żelaznej i Ogrodowej, obrzucanie butelkami z benzyną czołgów „Panter” idących z Woli przy zbiegu ul. Wroniej i ul. Chłodnej – bez powodzenia, czołgi rozniosły potężną barykadę, nasze butelki z benzyną nawet jeżeli trafiły celu, to nie robiły im większej szkody – popaliły się trochę na pancerzu czołgu i po jakimś czasie pewnie zgasły. [...] Brałem też udział w eskorcie grupy jeńców niemieckich. Był to dość silnie obsadzony punkt oporu około 20 ludzi bardzo dobrze uzbrojony. Znajdował się on w cukierni „Zomera” na rogu Chłodnej i Żelaznej, ostrzeliwali się oni z okien na 1 piętrze. Początkowe pertraktacje przez naszą grupę nie przynosiły pomyślnego rezultatu. Prowadził te rozmowy jakiś oficer rezerwy, który co prawda miał pistolet za pasem, ale jak mówili podobno nie miał do niego amunicji. Przy nim stało 2 rośli powstańców z opaskami na rękawach, ale mieli tylko 2 granaty. Nasz oficer świetnie mówił po niemiecku, straszył ich, ale niewiele to

116 E. Rudak, *Moje wojenne dzieciństwo – rozmowa z wnukami*, „Moje Wojenne Dzieciństwo. Wspomnienia”, Warszawa 2017, t. 20, s. 242-243; idem, *Okoliczności zaginięcia Zenona Matusiaka w relacji jego siostry*, Warszawa, 20 lutego 1995 r., s. 2-3; Pismo z Zarządu Cmentarzy Komunalnych w Warszawie do wiadomości E. Rudak w sprawie umieszczenia napisu na płycie nagrobnej w kw. 21 rząd I Cmentarza Powstańców Warszawy, Warszawa, 31 grudnia 1997 r., zbiory E. Rudak.

117 A. Borkiewicz-Celińska, *Batalion „Zośka”*, Warszawa 1990, s. 720.

118 L. Fajer, op. cit., s. 188-189.

119 CAW, sygn. IX.3.44.7, Rozkazy specjalne, szczegółowe i operacyjne. Rozkazy dzienne nr 1-23, k. 107v 0 Rozkaz nr 13 z 23.08.1944 – Grupy „Północ” – Wachnowski – podstawa rozkaz d-cy AK z 21.08.1944 L. 515/I – odznaczony KW po raz pierwszy – st. strz. Jutek [Jurek] z „Brody 53” Zgrupowania „Radosław”; Muzeum Warszawy – Archiwum Naukowe, sygn. MHW A/III/22, k. 3, Rozkaz dzienny L. 12 z 23 VIII 1944 – „Broda 53” – Rozkaz d-cy AK z 21 VIII 1944 – odzn. KW po raz pierwszy st. strz. Jutek [Jurek]. W rozkazach nie zaznaczono, że odznaczenie to przyznano st. strz. „Jurkowi” – Jerzemu Zawadzkiemu pośmiertnie.

120 www.straty.pl [dostęp: 18 sierpnia 2022 r.].

dawało, bo był w tej grupie jeden SS-man, a on był nieprzejeźdny. Dopiero potężny wybuch spowodowany (podobno) wysadzeniem w powietrze kompleksu szkół zamienionych na koszary [...] wystraszył ich tak bardzo, że zeszli do piwnicy i poddali się. Po rozbrojeniu ich przez naszych, prowadziłem całą grupę piwnicami (wyrąbanymi w murach przejściami) do domu PPS na ul. Ogrodowej¹²¹.

Z powyższej relacji wynika, że „Babinicz” znalazł się prawdopodobnie w Batalionie AK „Chrobry” i 3 sierpnia brał udział w walkach o Nordwache – placówkę Schutzpolizei przy ul. Żelaznej 75¹²². Po powstaniu trafił na roboty do rzeszy. Przeżył wojnę, zmarł 30 stycznia 2017 r. w Gdańsku¹²³.

Podobny przydział miał jego brat – strzelec Jerzy Ryćko „Jurek”, który walczył później na Starym Mieście w Grupie „Północ”, a 2 września wyszedł z dzielnicy z ludnością cywilną. Przez Dulag 121 w Pruszkowie trafił do obozu koncentracyjnego KL Gross-Rosen gdzie otrzymał numer 40530.15 lutego 1945 r. został przeniesiony do obozu koncentracyjnego KL Flossenbürg, gdzie otrzymał numer 88297. Tam zmarł 23 lutego.

Stefan Mączyński „Podbipięta” z BS-WL-200 walczył od 1 sierpnia 1944 r. jako starszy strzelec 1 kompanii Batalionu AK „Parasol”. Poległ 27 sierpnia, przysypany gruzem podczas bombardowania Pałacu Krasińskich¹²⁴.

Kapral pchor. Jerzy Kamiński „Tur”, harcerz BS-WL-300, był w 323 plutonie OW-PPS, walczącym na Woli, a następnie, od 11 sierpnia, dowodził drużyną w plutonie „Ludwika”, wchodzącym w skład 3 kompanii por. Jerzego Dominika „Wilnianina” Zgrupowania AK „Leśnik”. Ciężko ranny 25 sierpnia 1944 r. podczas obrony gmachu PWPW zmarł nazi jutrz w miejscowym szpitalu¹²⁵.

Kapral pchor. Ryszard Maciejewski „Orion”, harcerz BS-WL-300, walczył na Woli w kompanii szturmowej Harcerskiego Batalionu AK „Wigry”. Brał też udział w walkach na Starym Mieście oraz w Śródmieściu. Po upadku powstania wyszedł z Warszawy z cywilami. Przeżył wojnę, zmarł 24 kwietnia 1967 r. w Warszawie¹²⁶.

Zenon Bednarski „Mikro” z BS-WL dołączył jako ochotnik do V plutonu „Narocz” 1 kompanii Batalionu AK „Parasol”. Do 5 sierpnia brał udział w walkach na Woli, skąd przeszedł do Śródmieścia. Tu wszedł w skład Kompanii Ochrony Kwatery Głównej Okręgu Warszawskiego AK. Pilnował jeńców niemieckich, uczestniczył w osłonie wyjścia z kanałów na rogu Nowego Świata i ul. Wareckiej. Poległ 16 września w zamienionym na

121 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 87, 329–330.*

122 S. Pietras, *Utworzenie batalionu i walka w Powstaniu Warszawskim*, [w:] R. Chałupiański, K. Krzemiński, J. Peltz, Z. Rusinowicz, *Zgrupowanie „Sosna” Batalion „Chrobry I”*, Warszawa 1993, s. 9–11; idem, *Batalion Chrobry I Kronika*, Warszawa 2017, s. 42–49; K. Utracka, *Zgrupowanie AK „Chrobry II”*, Warszawa 2004, s. 23–24 i 34.

123 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 87, 330; Henryk Ryćko „Babinicz” [w:] www.1944.pl/powstancze-biogramy/henryk-rycko,38759.html [dostęp: 20 grudnia 2024 r.].*

124 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 339–340.*

125 Ibidem, s. 180.

126 Ibidem, s. 181.

obóz jeniecki kinie „Hollywood” przy ul. Hożej 29, podczas bombardowania tego rejonu przez lotnictwo niemieckie¹²⁷.

Tadeusz Gowin „Wujo” z wolskich BS-ów brał udział w budowie barykad przy ulicach: Żelaznej, Ogrodowej, Wroniej i Chłodnej. Następnie był łącznikiem w Zgrupowaniu AK „Róg” na Nowym Mieście. Po kapitulacji dzielnicy, 2 września, wyszedł z ludnością cywilną. Trafił do obozu przejściowego Dulag 121 w Pruszkowie, skąd uciekł. Przeżył wojnę¹²⁸.

Artur Rybicki „Czajka” znalazł się w Raszynie, na terenie 6. Rejonu Pruszków VII Obwodu AK „Obroża”. Wspominał:

1 sierpnia 1944 r. otrzymałem rozkaz przekazany przez „Diabła”, stawienia się o godz. 15.00 z pełnym oporządzeniem na pl. Narutowicza przy kościele św. Jakuba. Spotkałem się z „Marianem” oraz kobietą, która wydała nam opaski oraz znaczki metalowe w kształcie tarczy w wymiarach (w przybliżeniu) 15 mm wysokości i 10 mm szerokości. Po otrzymaniu opaski i znaczka, wieczorem otrzymaliśmy rozkaz udania się do Raszyna. Do Raszyna dotarliśmy przez Szczęśliwice i Opacz. W Raszynie byłem łącznikiem por. Roniewicza. Dom por. Roniewicza był punktem, w którym zgłaszali się wojskowi zarówno z Warszawy, jak i z oddziałów z Sękocina oraz skoczowie spadochronowi. Niektórych z nich przeprowadzałem wraz z „Marianem” pod adresy wskazane przez por. Roniewicza. Poza tym do naszych zadań należało prowadzenie obserwacji ruchu wojsk niemieckich, węgierskich, ukraińskich, a także stanowisk artylerii niemieckiej. Przy końcu września otrzymaliśmy żołd oraz zgłosiliśmy się do leśniczego. Skierował on nas na kwaterę u ogrodnika majątku Stara Wieś. Przebywałem tam do końca października, po czym wyjechałem pod Warszawę do Włoch w poszukiwaniu matki¹²⁹.

Artur Rybicki przeżył wojnę.

Jerzy Majkowski „Czarny” z wolskich BS-ów. 2 sierpnia zgłosił się do II plutonu 2 kompanii „Anna” walczącego tu Batalionu NOW-AK „Antoni”. Jako starszy strzelec z cenzusem brał udział w walkach przy ul. Młynarskiej, na terenie Cmentarza Ewangelickiego i przy ul. Wolskiej. Przeszedł z oddziałem na Stare Miasto, gdzie brał udział w walkach Batalionu AK „Gustaw”. Posługiwał się legitymacją AK numer 6550. Ranny 13 sierpnia, podczas eksplozji niemieckiego transportera przy ul. Kilińskiego, leczyl się w Centralnym Szpitalu Powstańczym nr 1 przy ul. Długiej 7. W chwili kapitulacji Starówki przeszedł kanałami do Śródmieścia. Awansował do stopnia kaprała z cenzusem. Po zakończeniu walk poszedł do niewoli, przebywał w Stalagu XI B Fallingbomel – z numerem jenieckim 140237 – a następnie w Stalagu VI J Dorsten. Zmarł 18 lipca 2019 r. w Warszawie¹³⁰.

Dzisiejsza wiedza o Bojowych Szkołach „Bloku Reduta”, oparta na pogłębionej analizie zachowanych dokumentów i relacji, pozwala spojrzeć szerzej na tych harcerzy i instruktorów

127 Archiwum Państwowe w Warszawie, sygn. 454, Listy ekshumacyjne żołnierzy, k. 247; MHAR-ASSzSz, kwestionariusz do listy strat harcerzy w latach 1939–1945 na nazwisko Zenona Bednarskiego „Mikro”; Z.W. Ostoja Rylski, *Biografie żołnierzy Batalionu „Parasol” Oddziału do zadań specjalnych Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej*, t. II – pseudonimy od M do Ż, Warszawa 2016, s. 810; *Szare Szeregi. Harcerze 1939–1945*, pod red. J. Jabrzemskiego, t. III, Warszawa 1988, s. 12 – błędnie podano imię „Leon”.

128 *Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945*. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. *Wojna i okupacja niemiecka*. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014, s. 59.

129 Ibidem, s. 64.

130 Oświadczenie Eulalii Rudak z d. Matusiak dla Jerzego Majkowskiego, Warszawa, 7 sierpnia 2014 r., zbiory E. Rudak; Jerzy Majkowski „Czarny”, [w:] <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jerzy-majkowski,29123.html> [dostęp: 31 grudnia 2024 r.].

Szarych Szeregów, poznać sylwetki części z nich. Na pierwszy plan wysuwa się postać „Kałego”, organizatora „Bloku Reduta”. Znamy już tożsamość drużynowych, którzy od wiosny 1944 r. do wybuchu powstania realizowali program BS-ów. Mowa tu o „Zbigniewie” – drużynowym BS-WL-100, „Wiesławie” z BS-WL-200, „Ludwiku” z BS-WL-300, „Karolu” z BS-WL-400, oraz „Zenku” – przeniesionym z Zawiszy. To ich udało się poznać przez pryzmat rodzin, wykształcenia, zawodu, ale także zdobytego w podziemiu przeszkolenia i doświadczeń, wynikających ze służby w Szarych Szeregach. Natykamy się na ślady najmłodszych harcerzy BS: „Taty Bogusia”, „Diabła”, „Babinicza”, „Jurka” i „Czajki”.

W artykule pojawiają się adresy skrzynek kontaktowych i lokali konspiracyjnych wykorzystywanych przez wolskie BS-y zgodnie z założeniami hasła „Dziś-Jutro-Pojutrze”. Analizując posiadane wiadomości o szkoleniu w Warszawie oraz na „wykawkach”, możemy zobaczyć ścieżki rozwoju harcerzy BS. Rezultatem moich badań jest ustalenie nazwisk siedemnastu spośród niespełna trzydziestu harcerzy BS „Bloku Reduta”.

Osobnym problemem jest sprawa przygotowania BS „Bloku Reduta” do Powstania Warszawskiego. Mimo intensywnego szkolenia wojskowego czy prowadzenia działań wywiadowczych, nie zadziałała łączność między komendantem „Bloku Reduta” a zastępcą dowódcy III Obwodu AK Wola. Wyczekująca postawa komendanta bloku wobec dowództwa spowodowała brak realnych działań całości środowiska w sierpniowych i wrześniowych walkach. Instruktorzy i harcerze BS z Woli samodzielnie uzyskiwali przydziały do oddziałów Armii Krajowej walczących na Woli i w Śródmieściu. Różne były powstańcze i powojenne losy harcerzy BS „Bloku Reduta”. Przedwczesne odejście na wieczną wartę wielu instruktorów i harcerzy spowodowało, że wiedza o średnim pionie wiekowym wolskich Szarych Szeregów wymaga dalszych badań i poszukiwania materiałów źródłowych, które pomogą zweryfikować dotychczasowe ustalenia i zachować pamięć o tej grupie młodzieży z pokolenia warszawskich Kolumbów.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych:

Akta Jana Rossmanna, sygn. 1 – I turnus AGRICOLI (maj – wrzesień 1943), poz. 22 „Zawyr”.

Akta Piotra Stachewicza, sygn. 50, Relacja Ryszarda Białousa ps. „Jerzy” d-cy Batalionu „Zośka” dotycząca akcji na ul. Brackiej 2 II 1943 r. (Rozmowa protokołowana dn. 20 VIII 1974 r.); sygn. 72 – Relacja Jana Rossmanna dotycząca udziału w pracach Szarych Szeregów (napisana w marcu 1968 r.).

Archiwum Zakładu Historii II Wojny Światowej Instytutu Historii PAN:

Sygn. S/14, Rozkaz L. 2/66 hm. „K. Krzemienia”, Warszawa, 15 lipca 1944 r. oraz projekt pisma hm. Stefana Mirowskiego „Bolka” do komendantów Bloków: „Zamek”, „Reduta”, „Bazylika”, „Chrobry”, „Radiostacja” w sprawie rozkazu naczelnika Szarych Szeregów L. 2/66, Warszawa 23 lipca 1944 r.

Sygn. S/122, Wytyczne pracy dla drużynowego. B. Praca w Drużynie BS, „Brzask. Pismo Młodych”, 1 kwietnia 1944, nr 4 (31).

Archiwum Państwowe w Warszawie:

Sygn. 454, Listy ekshumacyjne żołnierzy.

Archiwum Urzędu ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych:

Deklaracja zgłoszenia członka Związku Uczestników Walki Zbrojnej o Niepodległość i Demokrację Zarządu Powiatowego w [Warszawie], nr 30099, na nazwisko Zdzisława Galperyna „Zbigniewa”.

Centralne Archiwum Wojskowe – Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. K. Sosnkowskiego w Warszawie:

Ruch oporu 1939–1945:

Sygn. IX.3.44.7, Rozkazy specjalne, szczegółowe i operacyjne. Rozkazy dzienne nr 1–23.

Sygn. IX.3.44.42, Armia Krajowa Okręg Warszawski Grupa Północ.

Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej w Toruniu:

Sygn. M: 1329/2178 Pom., Teczka Zbigniewa Zürn-Zahorskiego ps. „Krogulec Brat”.

Muzeum Harcerstwa w Warszawie – Archiwum:

Sygn. MHAR/39-45/31, Szkoła Podchorążych Piechoty „Agricola” – rozkazy, protokoły egzam., wnioski awansowe, korespondencja 1943–1944.

Sygn. MHAR/39-45/132, Warszawska Chorągiew Harcerzy Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”, M. Michałowski – „Jacek Smorgoński”, *Szare Szeregi Okręg „Północ” Ul „Wisła” oraz Blok „Reduta”*, Warszawa 1988; Opracował hm. Janusz Przedborski w odpowiedzi na ankietę Komisji Historycznej.

Sygn. MHAR/39-45/137, Warszawska Chorągiew Harcerzy „Blok Radiostacja”, „Prochownia”, „Bazylika”, „Cytadela”.

Sygn. MHAR/B/504/1071/4,teczka Hm. Zbigniewa Zürn-Zahorskiego, „Moje harcerskie lata”, „Moje powstańcze wspomnienia”.

Sygn. MHAR/B/717/1071/24,teczka hm. Zbigniewa Zürn-Zahorskiego.

Sygn. MHAR/B/751/1071/26,teczka hm. Zbigniewa Zürn-Zahorskiego.

Sygn. KW/11452/MH,teczka Mariana Michałowskiego, zaświadczenia weryfikacyjne i dane Kazimierza Michała Andruchowicza oraz pismo do Mariana Kwapińskiego i Bogusława Sobola.

Muzeum Harcerstwa w Warszawie – Archiwum Stowarzyszenia Szarych Szeregów:

Sygn. MHAR/SS/466/1376,teczka osobowa Jerzego Dargiela „Henryka”, „Kalego”, „Jimmiego”.

Sygn. MHAR/SS/2563/3917,teczka osobowa Edwarda Murawskiego „Edka”.

Sygn. MHAR/SS/1172/3668,teczka osobowa Henryka Pirosza.

Sygn. MHAR/SS/1284/184,teczka osobowa Henryka Stefana Ryćko „Babinicza”.

Sygn. MHAR/SS/1006/4310,teczka osobowa Mariana Śmiecha „Taty Bogusia”.

Sygn. MHAR/SS/1680/632,teczka osobowa Zbigniewa Zürn-Zahorskiego „Wiesława”, „Zawyra”, „Krogulca Brata”.

MHAR-ASSzSz, kwestionariusz do listy strat harcerzy 1939–1945 na nazwisko Zenona Bednarskiego „Mikro”.

MHAR-ASSzSz, kwestionariusz do listy strat harcerzy 1939–1945 na nazwisko Stefana Mączyńskiego „Podbipięty”.

MHAR-ASSzSz, kwestionariusz do listy strat harcerzy 1939–1945 Andrzeja Zbigniewa Michalskiego „Karola”.

MHAR-ASSzSz, kwestionariusz do listy strat harcerzy 1939–1945 Jerzego Henryka Ryćki „Jurka”.

Muzeum Warszawy – Archiwum Naukowe:

Sygn. MHW A/III/22, k. 3, Rozkaz dzienny L. 12 z 23 VIII 1944 r. „Broda 53”.

Sygn. MHW A/V/1786, Kennkarte/Karta Rozpoznawcza nr 211940 Zdzisława Józefa Galperyna, Warszawa, 30 października 1942 r.

Sygn. MHW A/V/1792, Polski Czerwony Krzyż, Zarząd Główny, Biuro Informacji i Poszukiwań, wyciąg z dokumentów na nazwisko Zdzisława Galperyna, Warszawa, 19 czerwca 1976 r.

Sygn. MHW A/V/3058, W. Kozłowski, *Jerzy Dargiel. Wspomnienie (14 VII 1917 – 21 VII 1973)*, [Warszawa, b.d.].

Muzeum Więzienia Pawiak:

Kartoteka osobowa Jerzego Dargiela.

Zbiory autora:

Konopka M. „Marian”, *Oświadczenie świadka dotyczące Artura Rybickiego „Czajki”*, Warszawa, 2 lutego 1984 r., kopia.

Piętak B., *Życiorys harcerski (forma skrócona)*, Warszawa, kwiecień 1990 r.

Relacja Andrzeja Rybickiego „Czajki”, Warszawa b.d., kopia.

Spotkanie z „Czarną Irą”, 17 kwietnia 1977 r. W spotkaniu wzięły udział: Irena Kleczyńska-Mycke „Ira”, Krystyna Garwolińska „Kasia”, Maria Chelmiccka „Horpyna”, Maria Zürn „Ryśka”, Ludwika Łapińska „Luka”, Halina Urbanowicz-Woyke „Halszka”, Maria Urbas „Bronka”. Rozmowę spisała Maria Urbas, Warszawa, 1977 r., kopia.

Szare Szeregi „Ul Wisła” „Blok Reduta” – Organizacja „Bloku Reduta” (w okresie od wiosny 1944 r. do 31 lipca 1944 r.), Warszawa, lata 90. XX w., kopia.

Zbiory B. Galperyn-Kołodziejskiej:

Galperyn Z., *Życiorys*, [Warszawa b.d.].

Zbiory E. Rudak:

Ankieta uczestnika Powstania Warszawskiego na nazwisko Zenona Andrzeja Matusiaka „Zenka” wypełniona przez Eulalię Rudak, Warszawa [b.d.].

Gruszczyński M., *Wspomnienia spisywane dnia 19 czerwca 1981 r., Bydgoszcz, 1981 r.* odpis skrócony aktu urodzenia Zenona Andrzeja Matusiaka, Warszawa, 9 listopada 2004 r.

Odpis zupełny aktu zgonu Zenona Andrzeja Matusiaka z datą zgonu 11 sierpnia 1944 r., Warszawa, 6 czerwca 2013 r.

Oświadczenie Eulalii Rudak z d. Matusiak dla Jerzego Majkowskiego, Warszawa, 7 sierpnia 2014 r.

Oświadczenie Lucyny Maciejewskiej, Warszawa, 20 grudnia 1983 r.

Oświadczenie świadka Zofii Baj „Mirki”, Warszawa, 5 kwietnia 1975 r., kopia.

Oświadczenie świadka Marii Baj, Jasieniec, 17 stycznia 1978 r.

Oświadczenie świadka Janiny Cybulskiej „Nulki”, Warszawa, 8 kwietnia 1975 r., kopia.

Oświadczenie świadka Lucyny Maciejewskiej „Anny”, Warszawa, 25 kwietnia 1989 r.

Oświadczenie świadka Eugeniusz Szczęśniaka „Barrego”, Warszawa, 2 maja 1989 r.

Pismo z Zarządu Cmentarzy Komunalnych w Warszawie do wiadomości E. Rudak w sprawie umieszczenia napisu na płycie nagrobnej w kw. 21 rząd I Cmentarza Powstańców Warszawy, Warszawa, 31 grudnia 1997 r.

Rudak z d. Matusiak E., *Okoliczności zaginięcia Zenona Matusiaka w relacji jego siostry*, Warszawa, 20 lutego 1995 r.

Rudak z d. Matusiak E., *Wspomnienia fragment*, Warszawa b.d.

Zbroja J. „Charłamp”, *Wspomnienia przed Powstaniem*, Warszawa, 10 stycznia 1992 r.

Źródła drukowane:

Szare Szeregi. Związek Harcerstwa Polskiego w czasie II wojny światowej. Główna Kwatera Harcerzy „Pasieka”. Ocalałe dokumenty, opr. J. Rossman, Londyn 1982;

Wspomnienia:

Broniewski S. „Stefan Orsza”, *Całym życiem. Szare Szeregi w relacji naczelnika*, Warszawa 1982.

Fajer L., *Żołnierze Starówki. Dziennik bojowy kpt. Ognistego*, Warszawa 1957.

Galperyn Z., *Byłem żołnierzem Batalionu „Chrobry” Zgrupowania „Sosna” w Powstaniu Warszawskim 1944*, redakcja i posłowie M. Białecki, Warszawa 2020.

Rudak E., *Moje wojenne dzieciństwo – rozmowa z wnukami*, „Moje Wojenne Dzieciństwo. Wspomnienia”, t. 20., Warszawa 2017.

Opracowania:

Bartoszewski W., *Warszawski Pierścień Śmierci 1939–1944. Terror hitlerowski w okupowanej stolicy*, wyd. III uzupełnione, Warszawa 2008.

Bednarczyk B., *Ślady tamtych lat tamtych dni. Wystawa, której nie było*, Warszawa 2004.

Bielecki R., Strok M., *Żołnierze Powstania Warszawskiego. Dokumenty z Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża*, t. III, Warszawa 1997.

Borkiewicz-Celińska A., *Batalion „Zośka”*, Warszawa 1990.

Chałupiński R., Krzemiński K., Peltz J., Rusinowicz Z., *Zgrupowanie „Sosna” Batalion „Chrobry I”*, Warszawa 1993.

Czarski A., *Najmłodszy żołnierze walczącej Warszawy*, Warszawa 1971.

Drewnowski J., Koźniewski K., *Pierwsza bitwa z gestapo. Wspomnienie o Polskiej Ludowej Akcji Niepodległościowej (PLAN)*, Warszawa 1969.

Dzieje wolskich harcerzy „Zawiszy” na Woli. Blok „Reduta” 1939–1945. Hufce-Roje „Giewont” i „Giermkowie Wolności”. Wojna i okupacja niemiecka. Praca zbiorowa, opr. T.W. Szczęśny ps. „Pilot”, Warszawa 2014.

- Głuszek Z., „Hej, chłopcy...”. *Zawiszacy z Szarych Szeregów, cz. I Konspiracja*, Warszawa 1998.
- Głuszek Z., „Hej, chłopcy...”. *Harcerze Szarych Szeregów w Powstaniu Warszawskim, cz. II Powstanie*, Warszawa 2001.
- Matusak P., *Przemysł w Powstaniu Warszawskim. Warszawskie Termopile*, Warszawa 2012.
- Michałowski M., *Harcerstwo w Powstaniu Warszawskim. Bataliony, plutony i oddziały harcerskie w Obwodach AK*, Warszawa 2001.
- Michałowski M., *Związek Harcerstwa Polskiego w konspiracji Ul „Wisła” Warszawska Chorągiew Szarych Szeregów X. 1939 r. – VII. 1944 r. (Organizacja)*, Warszawa 1998.
- Nowik G., *Straż nad Wisłą, t. III Blok „Bazylika” Okręg Szarych Szeregów Warszawa-Pra-ga 1944*, Warszawa 2001.
- Ostoja-Rylski Z.W., *Biografie żołnierzy Batalionu „Parasol” Oddziału do Zadań Specjal-nych Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej, t. I – pseudonimy od A do Ł, t. II – pseudonimy od M do Ż*, Warszawa 2016.
- Pietras J., *Batalion Chrobry I. Kronika*, Warszawa 2017.
- Strzembosz T., *Akcje zbrojne podziemnej Warszawy 1939–1944*, Warszawa 1978.
- Szare Szeregi. Harcerze 1939–1945*, pod red. J. Jabrzemski, t. III, Warszawa 1988.
- Utracka K., *Zgrupowanie AK „Chrobry II”*, Warszawa 2004.
- Wiśniewska M., *Harcerz, żołnierz, obywatel... szkice o prasie Szarych Szeregów*, Warszawa 1987.
- Zawadzka A., *Harcerstwo żeńskie w Warszawie w latach 1911–1949*, Warszawa 1995.
- Zürn-Zahorski Z., *Pseudonim „Jacek”*, Bydgoszcz 1993.
- Żbikowski J., *Zgrupowanie Armii Krajowej „Leśnik”. Geneza i szlak bojowy w Powstaniu Warszawskim*, Warszawa 2006.

Artykuły:

- Borkowski J., *Jeńcy ze Stalagu 344 Lamsdorf – powstańcy warszawscy z konspiracyjną służ-bą w Szarych Szeregach (wybrane przykłady)*, „Szkice z dziejów obozów w Lamsdorf/Łambinowice. Historia i współczesność”, z. 5, pod red. nauk. P. Stanka, Opole 2013.
- Koźniewski K., *Japan*, „Motywy”, 19 września 1984 r., nr 38.
- Przedborski J., *Wojenne wspomnienia*, opr. B. Bednarczyk, „Zgrupowanie „Radosław”. Pismo Grupy Historycznej Zgrupowanie „Radosław”, Warszawa, wrzesień 2017, nr 11.

Leksykony i słowniki:

- Głuszek Z., *Szare Szeregi. Słownik biograficzny, t. I*, Warszawa 2006.
- Głuszek Z., *Szare Szeregi. Słownik biograficzny, t. II*, Warszawa 2009.

Strony internetowe:

Dobiech I., *Historia terenów WAT*, [Warszawa] czerwiec 2014, cab.waw.pl/historia-terenow-wat/ [dostęp: 13 października 2022 r.].

Muzeum Powstania Warszawskiego, Powstańcze biogramy:

Marian Kwapiński „Kujawiak”, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/marian-kwapinski,204.html> [dostęp: 19.09.2022 r.].

Bogusław Sobol „Sten”, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/boguslaw-sobol,41333.html> [dostęp: 19.09.2022 r.].

Jan Łompierz „Matejko”, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jan-lompierz,28254.html> [dostęp: 31.12.2024 r.].

Jerzy Łompierz „Komar”, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jerzy-lompierz,28255.html> [dostęp: 31.12.2024 r.].

Jerzy Majkowski „Czarny”, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jerzy-majkowski,29123.html> [dostęp: 31.12.2024 r.].

Andrzej Michalski „Kord”, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/andrzej-michalski,30892.html> [dostęp: 19.12.2024 r.].

Henryk Ryćko „Babinicz”, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/henryk-rycko,38759.html> [dostęp: 20.12.2024 r.].

Stowarzyszenie Pamięci Powstania Warszawskiego 1944 r.: Powstańcze relacje świadków. Wojenne wspomnienia Zbigniewa Galperyna – żołnierza z „Chrobrego”. Okupacja, [w:] <http://www.sppw1944.org/relacje/relacje.html> [dostęp: 8 listopada 2022 r.].

www.straty.pl [dostęp: 18 sierpnia 2022 i 19 grudnia 2024 r.].

What Do We Know about the Combat Schools of the “Reduta Bloc” of the Grey Ranks? The Forgotten History of Scouts from the Western Part of Warsaw. Part II

Abstract: This article constitutes the next part of a series, based on available sources and scholarly studies, presenting the current findings on the Combat Schools operating in the Wola district in the years 1942-1944. The second part of the series focuses on the history of the middle age group of the Grey Ranks from the first weeks of 1944 to the last days of the Warsaw Uprising. In addition to information on the newly created underground structures of that period, readers will find biographical notes on instructors and scouts involved in their functioning.

Keywords: Grey Ranks, Combat Schools, Zawisza, Wola, Warsaw, underground activity.

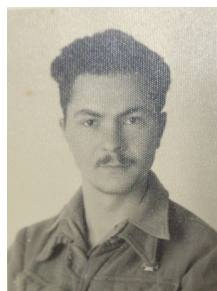
Hm. Jerzy Dargiel „Kali”, komendant „Bloku Reduta” (Wola) Szarych Szeregów.
Fot. ze zbiorów Muzeum Harcerstwa w Warszawie.

Zdzisław Galperyn „Zbigniew”, drużynowy BS-WL-100 w „Bloku Reduta” (Wola) Szarych Szeregów.
Fot. ze zbiorów B. Galperyn-Kotodziejskiej.

Grób Andrzeja Zbigniewa Michalskiego „Karola”, drużynowego BS-WL-400 w „Bloku Reduta” (Wola) Szarych Szeregów, Cmentarz Powązki Wojskowe.
Fot. J. Borkowski.

Phm. Zbigniew Żurn „Wiesław”, drużynowy BS-WL-200 w „Bloku Reduta” (Wola) Szarych Szeregów.
Fot. ze zbiorów M. Mycke-Dominko.

Zenon Matusiak „Zenek”, drużynowy w Bojowych Szkolach w „Bloku Reduta” (Wola) Szarych Szeregów.
Fot. ze zbiorów Muzeum Harcerstwa w Warszawie.